Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 92 (9466) | Пятница, апрель 19, 1974 чыл | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 2 көп.

Колхозтар болгаш совхозтар ажылчыннары! Черни, техниканы, күш-ажылчы болгаш материалдыг курлавырларны ажылагыйжы ажыглаңар! Көдээ ажыл-агыйның бүгү культураларының дүжүткүрүн болгаш малдың продуктулуг чоруун улгаттырыңар, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидиңер, продукцияның бот-үнезин чиигедиңер!

(1974 чылдың май 1-ге СЭКП ТК-ның Кыйгырыгларындан).

Л. И. Брежневтиң Н. Чаушеску-биле ужурашканы

ВАРШАВА. Дүүн маңаа СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежнев РКП-ның Чиңгине секретары эш Н. Чаушеску-биле ужурашкан.

Найыралдыг байдалга эрткен бееседаның үезинде Совет Эвилели биле Румынияның аразында ийи талалыг харылзааларның айтырыгларын база ол ышкаш ийи таланың сонуургап турары оон-даа өске айтырыгларны чугаалашкан.

(СЭТА).

Республиканың партия-ажыл-агый активиниң хуралы

КӨДЭЭ ИШЧИЛЕРНИҢ АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАЗЫНЫҢ ПРОГРАММАЗЫ

Кур черни шиңгээдип алганының чээрби чылынга тураскаап, Алма-Атага эрткен байырлыг хуралга эш Л. И. Брежневтиң чугаазында чүүлдерге болгаш түңнелдерге хамаарыштыр көдээ ажыл-агыйны улам ыңай хөгжүдер талазы-биле областың партия организациязының сорулгаларының дугайында

СЭКП обкомунуң ийиги секретары эш В. Н. ФИЛИППОВТУҢ илеткелиниң допчулалы

Партия ажыл-агый активиниң хуралы апрель 18-те Кызылга болган. Ону СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары **Г. Ч. Ширшин** ажыткан. Хуралдың киржикчилери кур черлерни шиңгээдип ап эгелээнинден бээр 20 чыл оюнга тураскааган, Алма-Атага эрткен байырлыг хуралга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң чугаазында айыткан чүүлдерни болгаш түңнелдерни чугаалажып көрген болгаш чүүлдүгзүнген, республиканың колхозтарының болгаш совхозтарының ажылын экижидер талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылган. Илеткел кылыры-биле СЭКП обкомунуң ийиги секретары **В. Н. Филипповка** сөс берген.

— Эш Брежневтиң чугаазында партияның аграр политиказының кол угланыышкыннарын айыткан,—деп, партия обкомунуң ийиги секретары эш В. Н. Филиппов бодунуң илеткелин эгелээн. Бистиң чуртувустуң экономика талазы-биле чедиишкиннеринге, СЭКП-ниң аграр политиказын амыдыралга боттандырар талазы-биле партия организацияларының ажыл-чорудулгазынга марксистчи-ленинчи ханы анализти ында берген, улус ажыл-агыйының бүгү звеноларынга ажылдың стилин улам ыңай сайзыраңгайжыдар талазы-биле чугула болгаш харысалгалыг сорулгаларны салган.

Чурттуң көдээ ажыл-агыйының хөгжүлдези бистиң партиявыстың көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң чайгылыш чок көдүрлүүшкүнүн хандырып турар ооң аграр политиказының доктаамал кичээнгейиниң төвүнде турар. СЭКП ТК-ның март (1965 ч.) Пленумундан эгелээш, ындыг политиканы ажылдап кылырын эгелээн бис, ооң кол-кол айтырыгларын базым бүрүзүнде шиитпирлеп келдивис, олар болза: бүдүрүлге өзүлдезинге идиг бээр экономиктиг байдалды тургузары белеткелдерниң чаа чурумун киириштирбишаан капитал салыышкыннарын дыка көвүдедири, көдээ ажыл-агыйны механизастаарының, химизастаарының база черни мелиорастаарының үр хуусаалыг комплекстиг программазын боттандырары, көдээ ажыл-агый эртемин хөгжүдери, организастаашкынның болгаш эргелеп-башкарылганың хевирлерин сайзыраңгайжыдары болур деп эш Л. И. Брежнев демдеглээн. ТК-ның чамдык Пленумнарынга, партияның XXIII болгаш XXIV съездилеринге хөгжүткен болгаш быжыглаан ол политика миллион-миллион совет кижилериниң ажыл-чорудулгазының үндезини апарган.

Партияның болгаш улустуң ындыг чүткүлдүг ажылы бодунуң түңнелин берип турар. Бис ону тодаргай чижектерден, чер болгаш мал ажылының продуктуларын бүдүрери болгаш садып алыры өзүп турарындан көрүп турар бис. Колхозчуларның болгаш совхозтар ажылчыннарының орулгалары улгадып турар. Көдээ чоннуң культура амыдырал болгаш социал хандырылгазы экижип турар.

Кур болгаш куруккан черлерни шиңгээдип алган чорук чурттуң экономиказының өзүлдезинге болгаш совет улустуң чаагай чоруун экижидеринге чугула рольду ойнап турар. Коммунистиг партия кур черлерни шиңгээдип алырынче кайгамчык улуг материалдыг курлавырларны мобилизастаан, организакчы улуг ажылды калбарткан, ооң кыйгызын изии-биле деткээн ажылчы чоннарның патриоттуг шимчээшкинин баштаан. Партияның совет улустуң мурнунга салган улуг сорулгазы чедип алдынган: чуртта тараа болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа продуктуларын бүдүрери өскен.

Бо үениң иштинде бистиң республикага колхозтарны болгаш совхозтарны быжыглаары-биле чергелештир кур черлерни калбаа-биле шиңгээдип алыры эгелээн. Эрткен чээрби чылдарның дургузунда 370 муң гектар ажыг кур черлерни чарган, тарылга шөлү 3,5 катап өскен. Ынчангаш республикада чер ажылының 80 хуузу кур черлер болуп турар.

Күрүнениң кайгамчык улуг дузаламчызы, партияның съездилериниң, Төп Комитеттиң Пленумнарының шиитпирлерин күүседири дээш көдээ ишчилерниң күжениишкиннерин мобилизастаар талазы-биле партия, совет органнарның болгаш хөй-ниити организацияларының организакчы ажылы бистиң республиканың көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге үндезин бурунгаарлаашкыннарны чедип алыр арганы берген: ол аргалар болза, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери, көдээ ажыл-агый культураларының дүжүткүрүн болгаш малдың продуктулуг чоруун бедидери болгай. Чер ажылын интенсивтиг хөгжүткен чорук мал ажылын чаа үндезинге организастаар, колхозтарга болгаш совхозтарга улуг-улуг хой, сүт-барааны болгаш өске-даа фермаларны тургузар арганы берген. Малдың уксаа аайы-биле составы барык долузу-биле чаартынган, мал продуктуларын бүдүрери болгаш садып алыры дыка көвүдээн, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң дуржулгалыг кадрлары өскен.

Республиканың көдээ ажыл-агыйының ишчилери СЭКП Төп Комитединиң партияга, совет улуска Кыйгырыынга харыы кылдыр бо чылын бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алган. Олар көдээ ажыл-агый продуктуларын белеткээриниң улус ажыл-агый планын хуусаа бетинде — декабрь 25-те күүседирин, күрүнеге 32 муң тонна эътти, 28 муң тонна сүттү, 3 муңдан эвээш эвес тонна дүктү садарын, ооң-биле кады малдың бажын, ооң продуктулуг чоруун өстүрерин болгаш продукцияның бот-үнезин чиигедирин хүлээнген.

Республиканың чер ажылдакчыларының хүлээлгези улуг. Олар 325 муң тонна тарааны бүдүрерин, ооң 90 муңдан эвээш эвес тонназын күрүнеге садарын, гектар бүрүзүнден-не 12,5 центнер тарааны, 95 центнер картофельди, 120 центнер ногааларны болгаш 160 центнер кукуруза силозун алырын хүлээнген.

Чер ажылының талазы-биле сорулгаларны шиитпирлээри-биле республиканың ажыл-агыйларынга тараа культураларының шөлдерин 260 муң гектар чедирер, картофельди 2 муң гектарга, ногааларны 700 гектарга тарыыр. Тарылга шөлдериниң структуразын сайзыраңгайжыдарынче онза кичээнгейни угландырар болгаш мал чеминге ажыглаар тараа культураларының хемчээлин дыка көвүдедир. Бо чылын тараа культураларын колдуунда чайын болгаш күзүн аңдарган черлерге чорударының аргазы бисте бар, тарылга ээлчештирилгезин улам ыңай нептередирин, бүгү хевирлерниң чемишчидилгелерин ажыглаарын экижидерин, чер ажылының хөрзүн камгалалының системазын калбартырын көрүп турар. Бо бүгү чүүлдер көдээ ажыл-агый культураларының дүжүдүнге немелдени бээри чугаажок.

Ынчалза-даа чер ажылының хөгжүлдезинде бисте улуг четпестер бар деп эш Филиппов уламчылаан. Ооң культуразы чавыс, ынчангаш эвээш дүжүттү ап турар бис. Маңаа хамаарыштыр эш Л. И. Брежневтиң чугаалаан мындыг сөстери биске долузу-биле хамааржыр эштер: «Бир эвес ажыы-биле чугаалаар болза, дыка хөй ажыл-агыйлар, харын-даа районнар деп чугаалап болур мен, ам-даа эвээш дүжүттү ап турар. Гектар бүрүзүнүң дүжүдүн улгаттырары дээрге-ле, тарааның ниити чыылдазын көвүдедир, көдээ ажыл-агый продуктуларын садып алырын өстүрер дээни, ол дээрге, улустуң амыдырал деңнелин улам ыңай бедидер дээни ол».

Бистиң дыка хөй ажыл-агыйларывыста көдээ ажыл-агый культураларының дүжүдү шуут өспес, дыка чавыс болуп турарын демдеглеп келген бис. Дыка хөй шөлдерни агротехниканың дүрүмүн барымдаалап шыдавайн турарындан тараа ажылдыг ажыл-агыйларда безин бок үнүштер үнүп эгелеп турар. «Россия» совхозтуң, Каа-Хем, Бии-Хем районнарның ажыл-агыйларының шөлдери чогум-на ындыг байдалга таварышкан. Арыының талазы-биле кондициязы четпээн үрезиннерни чыл санында хөйү-биле тарып, хөрзүннүң тарылга мурнундагы ажылдап кылыышкынын чогуур негелдеге дүүштүр чорутпайн турар бис, а чамдыкта чайгы чер аңдарылгазын кончуг багай байдалга тургузуп келген. Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик болгаш өске-даа чамдык районнар чайгы болгаш күскү чер аңдарылгазының планын чыл санында күүсетпейн келген. Бай-Тайга, Улуг-Хем, Бии-Хем, Каа-Хем районнарның, харын-даа Таңды районнуң колхозтары болгаш совхозтары сөөлгү чылдарда чээрби хуу хире кондициязынга четпээн үрезиннерни тарып келген, республиканың ниити тарылга шөлүнүң үштүң бир кезиин чазын аңдарган черлерге чорудуп турар.

1973 чылда республикага тараа культураларының 54,7 муң тонна үрезинин урган, азы планны 100,9 хуу күүсеткен. Ооң-биле кады чамдык ажыл-агыйлар үрезин урарының даалгазын күүсетпээн, оларның хөй вуруузу кондициязынга четпес үрезин болуп турар. Республиканың колхозтарында болгаш совхозтарында хынаттынган үрезинниң 10,4 хуузу кондициязынга четпес бооп турар.

Чаштырыышкын массалыг эгелээринге чедир арткан үеде тараа болгаш өске-даа культураларның үрезининиң белеткелинде четпестерни узуткаар херек. Ажыл-агыйларның аразынга үрезин хуваалдазын чоруткаш, үрезиннерниң арыглаашкынын, хораннаашкынын, хүнге чылыдыышкынын үргүлчүлээри чугула.

Республиканың колхозтары болгаш совхозтары эрте быжар ногаалар өстүрер ажылды ала-чайгаарлаашкынның байдалынче кииргеннер. Чоокку үеге чедир ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозка теплицалар турган болгай, ам ол ажыл-агыйда ногаан кулча безин көзүлбес апарган.

Бистиң республиканың Министрлер Чөвүлели көдээ ажыл-агый органнары-биле кады ногаа өстүрер комбинат тудар дугайында, тараа база хөй чылдарда үнер сигеннерниң үрезиннерин экижидер айтырыгларны шиитпирлээр апаар. Ол сорулганы боттандырары-биле тускай ажыл-агыйларны шилип алгаш, оларны республиканың бүгү ажыл-агыйларын бедик класстыг үрезиннер-биле хандырар кылдыр хөгжүдер херек, ынчангаш оларны күрүнеге тараа болгаш өске-даа продуктуларны садарындан хостап болур.

Апрель 1-де байдал-биле алырга тараа шөлдеринче 46 муң тонна органиктиг чемишчидилге сөөртүнген бооп турар, ол дээрге эрткен чылдыынга бодаарга 1,3 катап хөй. Бай-Тайга, Каа-Хем, Кызыл хоорай Совединиң ажыл-агыйлары бо ажылды эки организастааннар. Ынчаарга Бии-Хем районда апрель биргe чедир чүгле 200 тонна чемишчидилге сөөртүнген бооп турар. Шөлдерже чемишчидилге сөөртүлгезин Барыын-Хемчик, Өвүр, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем болгаш Таңды районнарның ажыл-агыйлары кошкак темп-биле чорудуп турар. Бисте органиктиг чемишчидилге, ону чүдүрер, сөөртүр техника чедишпес деп чугаалап болбас, «Сельхозтехниканың» шугуму-биле чемишчидилге сөөртүр тускайжыттынган отрядтарны база тургускан болгай. Бо ажылды чүгле эки организастап күш четпейн турар бис. Шөлдерже өдек сөөртүлгезин чоокку чылдарда 250—300 муң тонна чедирер ужурлуг бис.

Тараа шөлдеринче органиктиг чемишчидилге-биле чергелештир минералдыг чемишчидилгелерни чогуур хемчээлдии-биле сөөртүрү бистиң сорулгавыс болур.

Техника ажыглалын экижидери — амгы үениң эң чугула сорулгазы. Чижеглеп тракторга хамаарыштыр алырга, бисте бар тракторларның нормада көрдүнген күчүзүнүң чүгле 60—70 хуузу ажыглаттынып турар, бүгү тракторларның чүгле 8—12 хуузу ийи ээлчегде ажыглаттынып турар. Тракторларның ажылдап кылыышкыны сөөлгү чылдарда элээн бедээн-даа болза, ол көргүзүг бисте ам-даа куду болуп артпышаан, ол көргүзүг РСФСР-ниинден 25—30 хуу куду.

Тракторларның, автомашиналарның, комбайннарның ажыглалының куду бооп турарының кол чылдагааны механизатор кадрларның чедишпезинде. Механизаторлар белеткээр дугайында айтырыгны партия обкомунуң бюрозунга чугаалажып көргеш, чеже кижилерни белеткээрин ажыл-агыйларга хуваааган. Ол айтырыгны бүрүн шиитпирлээр ужурлуг бис.

Бедик дүжүт дээш демиселге мелиорация, суггарылга ажылдары четпес ажыглаттынып турар, ол ажылга херектиг хөреңгилерни болгаш техниканы күрүне чыл бүрү биске хөйү-биле үндүрүп берип турар. Суггарган черлерни бүрүн ажыглавас, оон эвээш дүжүттү алыр чоруктар бисте кайы хөй. Ооң чылдагааны чүдел дээрге, суггаттыг черлерниң ээлери кымнарыл деп чүвениң амга чедир тодараттынмаанында деп санап болур. Ол черлер звеноларда, бригадаларда доктаамал кылдыр быжыглаттынмаан, колхозтар болгаш совхозтар суггатчы четчир санныг кижи күжүн болгаш техниканы мобилизаставаайн турар. Оон аңгыда суг ажыл-агый органнары мелиорацияга көрдүнген хөреңгилерни чедир ажыглаваайн, ол ажылды куду шынарлыг боттандырып турар. Ынчалзажок «Тыва суг тудуг» трестиң коллективиниң бирги кварталдың кол планныг онаалдаларын ажыр күүсеткени өөрүнчүг бооп турар.

Мелиорация объектилерин болгаш суг ажыл-агый тудугларын дүрген тудары кончуг чугула, оларны бир-ийи чыл дургузунда ажыглалга киирер кылдыр ажылды ынчаар организастаар херек. СЭКП ТК-ның «РСФСР-ниң кара хөрзүннүг эвес зоназының көдээ ажыл-агыйын улам хөгжүдер хемчеглер дугайында» айтырыгны чугаалашкан хуралынга Л. И. Брежнев мынча деп чугаалаан: «Кайы-бир шөлге мелиорация ажылын боттандырган, ону колхозка азы совхозка дужаары дүрүм болган турар ужурлуг. Ону чүгле дужаар эвес, харын ол шөл чер ажылының бедик культуразының шөлү болган турарын ыяап-ла магадылаан турар херек». Ол биске бүрүнү-биле хамааржыр. Ооң-биле чергелештир колхозтар болгаш совхозтар мелиорастаттынган черлерни эң ажыктыг ажыглаар хүлээлгелиглер.

Ындыг черлерни эки чемишчидип, оларга техника-биле бүрүн хандыртынган дуржулгалыг кадрларны быжыглаар херек. Ол черлерге ажылдаар агрономнар база дуржулгалыг болгаш эки белеткелдиг болур ужурлуг.

Часкы хову ажылдары республикада эгелээн. Ынчалзажок чамдык ажыл-агыйларның аңаа белеткел чок болганы илерей турар, техниказын чедир септевээн, тарылганың агротехниктиг болгаш организастыг айтырыгларын чедир шиитпирлеп албаан черлер ам-даа бар. Тарылганың массалыы-биле эгелээринге чедир арткан үеде ол айтырыгларны долузу-биле шиитпирлээри чугула.

Бистиң республикада мал ажылы ылаңгыя хой ажылы улуг черни ээлеп турар деп илеткелчи уламчылаан. Мал продуктуларын бүдүрериниң болгаш күрүнеге садарының талазы-биле планнарның чедиишкиннииг күүселдезинден колхозтарның болгаш совхозтарның экономиказы, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң мооң ыңайгы хөгжүлдези ниитизи-биле хамааржыр.

Ук адырның мооң соңгаарты хөгжүлдези улуг перспективтиг болгаш бо чылда алдынган хүлээлгелер-даа бедик. Ынчалзажок ук сорулганы чедиишкиннииг күүседириниң бүгү барымдаалары бар. Ол дугайын бирги кварталдың түңнелдери херечилеп турар. Мал продуктулары садарының планныг онаалдалары чедиишкиннииг күүсеттинген. Эрткен чылдың ол үезинге бодаарга 187 тонна эътти, 717 тонна сүттү күрүнеге хөйнү саткан бис. Ол дээрге малдың ажаалда чемгерилгезин экижидер, мал ажылдакчыларының ортузунга социалистиг чарышты калбартыр талазы-биле черчерде партийжи-организастыг болгаш политиктиг ажылдың деңнелиниң бедээниниң түңнели-дир. Малды семиртип азыраар тускай черлерни элээн хөй колхозтар болгаш совхозтар тургузуп алган, бөдүүн болгаш концентраттыг чемнерни хоолулуг кылдыр белеткээш малга бээр, малды чылыг суг-биле суггарар дээн ышкаш чүүлдерни ажыглап турар апарган. Ол бүгүнүң түңнелинде хөй немелде деңзи алдынып, сүт саалдазы арбылап турар. Мал ажылдакчыларының социалистиг чарыжынга Эрзин, Таңды, Тес-Хем районнарның ажыл-ишчилери эки түңнелдерни чедип ап турар.

Оон-биле кады, ол чедиишкиннерге сагыш оожургаар эргевис чок, эштер, чүге дээрге бирги кварталда чамдык ажыл-агыйларда түңнелдер ындыг-ла эки эвес болуп турар. Чижээ, Бай-Тайга, Тожу районнарның болгаш Кызыл хоорай Совединиң ажыл-агыйлары эрткен чылга деңнээрге, сүт бүдүрерин кудулатканнар. Мөңгүн-Тайга районнуң колхозтарынга, Улуг-Хем, Бии-Хем районнарның ажыл-агыйларынга эътти эрткен чылга

(Төнчүзү 2-ги арында).

ДЕЛЕГАЦИЯЛАРНЫҢ ВАРШАВАДА КЕЛГЕНИ

ВАРШАВА. (СЭТА). Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң Политиктиг Консультативтиг Комитединиң ээлчеглиг чөвүлел хуралының ажылынга киржири-биле апрель 17-де Варшавада даразында делегациялар чеде берген:

Болгария Улус Республикадан — БКП ТК-ның Бирги секретары, БУР-нуң Күрүне Чөвүлелиниң даргазы Т. Живков баштадыр. Делегацияның составында БКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, БУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы С. Тодоров, БКП ТК-ның секретары К. Теллалов, БКП ТК-ның кежигүнү, БУР-нуң даштыкы херектер министри П. Младенов, БКП ТК-ның кежигүнү, БКП ТК-ның Бирги секретарының кабинединиң директору М. Балев кирип турар.

Венгрия Улус Республикадан — ВСАП ТК-ның Бирги секретары Я. Кадар баштадыр. Делегацияның составында ВСАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ВУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Е. Фок, ВСАП ТК-ның кежигүнү, ВУР-нуң даштыкы херектер министри, Ф. Пуйя кирип турар.

Герман Демократтыг Республикадан — ГСЧП ТК-ның Бирги секретары Э. Хонеккер баштадыр. Делегацияның составында ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ГДР-ниң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы В. Штоф, ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ГДР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Х. Зиндерман, ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ГСЧП ТК-ның секретары Г. Аксен, ГСЧП ТК-ның кежигүнү, ГДР-ниң даштыкы херектер министриниң хүлээлгезин күүседип турар О. Фишер, ГСЧП ТК-ның кежигүнү, ГСЧП ТК-ның делегей харылзааларының килдизиниң эргелекчизи М. Марковски кирип турар.

Румынияның Социалистиг Республиказындан — РКП-ның Чиңгине секретары, РСР-ниң Президентизи Н. Чаушеску баштадыр. Делегацияның составында РКП ТК-ның күүсекомунуң кежигүнү, РСР-ниң чазааның Премьер-Министри М. Мэнеску, РКП ТК-ның секретары Ш. Андрей, РКП ТК-ның кежигүнү, РСР-ниң даштыкы херектер министри Д. Маковеску кирип турар.

Чехословак Социалистиг Республикадан —ЧКП ТК-ның Чиңгине секретары Г. Гусак баштадыр. Делегацияның составында ЧКП ТК-ның Президиумунуң кежигүнү, ЧССР-ниң Федералдыг чазааның Даргазы Л. Штроугал, ЧКП ТК-ның Президиумунуң кежигүнү, ЧКП ТК-ның секретары В. Биляк, ЧКП ТК-ның кежигүнү, ЧССР-ниң даштыкы херектер министри Б. Хнеупек, ЧКП ТК-ның делегей политиказының килдизиниң эргелекчизи А. Вавруш кирип турар.

Делегацияларны ПКАП ТК-ның Бирги секретары Э. Герек, ПУР-нуң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы Г. Яблоньский, ПУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы П. Ярошевич, ПКАП ТК-ның Политбюро кежигүннери болгаш кежигүнүнге кандидаттар, ПКАП ТК-ның секретарьлары, ПУР-нуң партия болгаш күрүнениң өске-даа ажылдакчылары уткуп алган.

• • •

Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң каттышкан Чепсектиг Күштериниң кол командылакчызы, ССРЭ-ниң камгалал министриниң бирги оралакчызы, Совет Эвилелиниң Маршалы И. И. Якубовский болгаш Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң каттышкан Чепсектиг Күштериниң штавының начальниги, армия генералы С. М. Штеменко олар Варшавада база чеде бергеннер.

Варшава керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң Политиктиг Консультативтиг комитединиң чөвүлел хуралының ажыттынганы

ВАРШАВА. (СЭТА). Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң Политиктиг Консультативтиг комитединиң ээлчеглиг чөвүлел хуралы апрель 17-де ында ажыттынган.

Чөвүлел хуралда даразында делегациялар киржип турар: Болгария Улус Республикадан БКП ТК-ның Бирги секретары, БУР-нуң Күрүне Чөвүлелиниң даргазы Т. Живков баштадыр; Венгрия Улус Республикадан ВСАП ТК-ның Бирги секретары Я. Кадар баштадыр; Герман Демократтыг Республикадан ГСЧП ТК-ның Бирги секретары Э. Хонеккер баштадыр; Польша Улус Республикадан ПКАП ТК-ның Бирги секретары Э. Герек баштадыр; Румынияның Социалистиг Республиказындан РКП-ның Чиңгине секретары, РСР-ниң Президентизи Н. Чаушеску баштадыр; Совет Социалистиг Республикалар Эвилелинден СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежнев баштадыр; Чехословак Социалистиг Республикадан ЧКП ТК-ның Чиңгине секретары Г. Гусак баштадыр.

Чөвүлел хуралды ПКАП ТК-ның Бирги секретары Э. Герек ажыткан.

• • •

Варшава керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң Политиктиг Консультативтиг комитединиң чөвүлел хуралының эртенги хуралы Варшавага дүүн болган. Болгария Улус Республиканың, Венгрия Улус Республиканың, Герман Демократтыг Республиканың, Польша Улус Республиканың, Румынияның Социалистиг Республиказының, Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң болгаш Чехословак Социалистиг Республиканың делегациялары «Европага айыыл чок чорук болгаш делегейге дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырары дээш демиселдиң амгы үе-чадазы» деп айтырыгны чугаалажырын уламчылаан.

ЧССР-ниң делегациязының баштыңы Чехословакияның Коммунистиг партиязының Чиңгине секретары эш Г. Гусак эртенги хуралга даргалаан.

(СЭТА).

ЛЕНИНЧИ ПАРТИЯНЫҢ ДАЙЫНЧЫ ДУЗАЛАКЧЫЗЫ

«Коммунист» журналга Ленин орденни тывыскан

СЭКП ТК-ның теоретиктиг болгаш политиктиг журналы—«Коммунистиң» бирги номериниң үнген хүнүндей бээр чартык чүс чыл болган. Ол журнал ниитилелди социалистиг эгелерге революстуг ёзу-биле чаартып тургузарының төөгүлүг сорулгаларын боттандырарынга ленинчи партияның шынчы дузалакчызы.

Ол алдарлыг хүн парлалганың бүгү ажылдакчыларынга байырлал кылдыр демдеглеттирген. Апрель 17-де Москвага Эвилелдер бажыңының Колонналыг залынга «Коммунистиң» бежен чылынга болгаш ол журналга Ленин орденин тывысканынга бараалгаткан байырлыг хурал болган. Журнал болза партияның идей-теоретиктиг амыдыралынга идепкейлиг киржилгези дээш, марксизм-ленинизмни, СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң иштики база даштыкы политиказын пропагандалаарынга улуг ачы-хавыязы дээш шаңнаткан.

Байырлыг ёзулалга Москваның партия активи, революстуг шимчээшкинниң хоочуннары, журналистер, ном үндүрер черлерниң ажылдакчылары, журналдың авторлар активи болгаш номчукчулары, даштыкы чурттарның акы-дуума коммунистиг болгаш ажылчын парлалгазының төлээлекчилери чыглып келген.

Президиумда СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, СЭКП ТК-ның секретары П. Н. Демичев, СЭКП ТК-ның секретары И. В. Капитонов, СЭКП ТК-ның килдис эргелекчилериниң бирги оралакчылары О. Б. Рахманин, Е. И. Кусков, Г. Л. Смирнов, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының оралакчы президентизи П. Н. Федосеев, ВЦСПС-тиң секретары Л. А. Землянникова, төп солуннарның болгаш журналдарның редакторлары, көскү эртемденнер, культураның ажылдакчылары, СЭКП ТК-ның харысалгалыг ажылдакчылары, даштыкы аалчылар.

Хуралды СЭКП-ниң МХК секретары В. Н. Ягодкин ажыткан.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневти баштадыр СЭКП ТК-ның Политбюрозу составтыг Хүндүлүг президиумну улуг сорук кириишкин-биле соңгаан.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, СЭКП ТК-ның секретары П. Н. Демичевке сөс берген.

СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң даасканың ёзугаар журналдың редакция коллективинге, оон үндүрүлгезинге киржип турар бүгү-ле кижилерге, авторлар активинге болгаш номчукчуларга юбилей болгаш бедик шаңнал-биле холбаштыр ол изиг байырны чедирген.

Владимир Ильич Лениниң дириг турган үезинде-ле РКП(б) ТК-ның шиитпирин ёзугаар тургустунган «Большевик», а ооң соонда —«Коммунист» журнал партияның теоретиктиг болгаш политиктиг индири болу берген болгаш он-он чылдарның дургузунда коммунистиг тургузуушкуннуң, делегейниң революстуг чорудулгазының өйү келген айтырыгларын ажылдап кылырынга, марксизм-ленинизмниң, эртемниг коммунизмниң идеяларын пропагандалаарынга идепкейлиг киржип келген.

Бистиң партиявыска доктаамал онзагай шынар болза социал практиканы, иштики болгаш даштыкы чорудулгаларны, ниитилел болгаш бойдус эртемнериниң эң чаа чедиишкиннерин түңнеп ниитижидеринге үндезилээш, революстуг теорияны чогаадыкчы ёзу-биле хөгжүдер дугайында сагыш салыышкын болур. Партияның ажыл-чорудулгазынга теория болгаш практика чаңгыс аай бооп каттышкан база чаңгыс сорулгага — делегейни ажылчын аңгының, бүгү ажылчы чоннарның эрге-ажыктарынга, коммунизм тиилелгезиниң эрге-ажыктарынга таарыштыр чаартыр чорукка чагырткан.

Бистиң ленинчи партиявыстың амыдыралы болгаш демиселиниң кезээде идейлиг болгаш теоретиктиг байлак чоруу-биле, чаа-чаа айтырыгларны чүткүлдүг, шудургу ажылдап кылыры-биле, марксизм-ленинизмниң принциптеринге шынчызы-биле онзаланып келген. Бо талазы-биле «Коммунист» журнал чугула рольду ойнап келген болгаш ойнап турар.

«Коммунистиң» төөгүзү СЭКП-ниң маадырлыг төөгүзү-биле чарылбас холбашкан. Ооң арыннары — Коммунистиг партияның, бүгү совет улустуң тайбың тургузукчу күш-ажылының болгаш кадыг-дошкун дайын шылгалдаларының, улуг тиилелгелериниң болгаш бүдүрген үүлелерниң бир янзы бижимел төөгүзү болур. «Коммунистке» үнген чүүлдер эртемге үндезиленген буржуаз болгаш реформисчи идеология-биле эптеш чок, кандыг-даа оппортунизмге, барыын болгаш «чөөн» үзелдиг ревизионизмге удур демисел-биле сиңниккен бооп турар. Амгы үеде империалистиг реакцияның эң-не дүмбей, караңгы күштери-биле сүлчээлежип каттышкан маоизмниң антиленинчи идеологиязын болгаш антисоветчи политиказын журнал чайгылыш чокка сойгалап турар.

(Төнчүзү 3-кү арында).

КӨДЭЭ ИШЧИЛЕРНИҢ АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАЗЫНЫҢ ПРОГРАММАЗЫ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

деңнээрге эвээшти бүдүрген. Барыын-Хемчик, Өвүр болгаш Бай-Тайга районнарның колхозтары болгаш совхозтары аажок куду деңзилиг малды эътке дужааганнар. «Россия», «Совет Тыва», Жданов аттыг совхозтарда, «Х Улуг хурал» колхозта мал семиртилгезин онза багай организастаан, олар эът садарының планының чартыын-даа күүсетпээн. Чамдык районнар малдың баш санын өстүрериниң планын күүсетпейн, малдың өлүп хораарын болдуруп турар.

Партия комитеттериниң, совет болгаш көдээ ажыл-агый органнарының талазындан мал ажылынче кичээнгейни күштелдирип, ажыл-агыйжы эвес чорукка удур шиитпирлиг демиселди чорудуп, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң ол эң чугула адырын интенсификастаарынче угланган хемчеглерни күүсеткен турарын чедип алыры эргежок чугула.

Ам мал ажылының аажок харысалгалыг үези кел чыдар, ол болза малды тургузу азыраарының үези төнүп турары, одарладырынче шилчилдери-дир. Фермаларның ажылынче кичээнгейни болгаш контрольду бичии-ле кошкадыр болза, ол чорук улуг чидиригге, хөй продукцияны чедир албазынга чедирип болур. Ону бис чаңгыс хүн-даа уттуп болбас ужурлуг бис. Хову ажылдарынга чай чок турза-даа, бүгү фермаларга сүт саалдазының хүннүң бедик турарын чедип алыр, бо чылын төрүттүнген мал төлүнүң немелде деңзизиниң бедик болурун болгаш бүрүн камгалаттынган турарын хандырар херек.

Ам удавас кончуг чугула кампания — дүк кыргылдазы эгелээр. Мооң ужурунда көдээ ажыл-агыйның болгаш өске-даа органнарының, СЭКП хоркомунуң болгаш райкомнарының, хоорайкүүскомнарның, колхозтарның болгаш совхозтарның удуртукчуларының талазындан аңаа улуг харысалгалыы-биле белеткенип, дүк кыргылдазының талазы-биле алдынган хүлээлгелерни күүседиринче, дүк садарының беш чыл онаалдаларындан улуу-биле хожудап турар чорукту узуткаарынче угланган хемчеглерни долузу-биле боттандырар херек.

Мал ажылының продукциязын бүдүрерин көвүдедир талазы-биле сорулгаларны күүседир төлээде, малдың баш санының шалыпкын өстүреринче, ооң чаш төлүн бүрүнү-биле алырынче, малдың өлүп хораарын узуткаарынче улуг кичээнгейни салып, уксаажыдылга херээн үндезини-биле экижидип, кадрларны шилип алырының болгаш оларны өөредириниң айтырыын доктаамал шын шиитпирлээр ужурлуг бис.

Эът бүдүрерин көвүдедириниң улуг курлавыры малды дужаарының деңзизин бедилеринде болуп турар. Мыйыстыг бода малды семиртириниң тускай шөлдерин тургузарының болгаш аныяк малды семиртип азыраарының багай эвес дуржулгазы бисте бар. Чер болганга семиртилгениң ындыг аргаларынче шилчири эргежок чугула. Хойларны массалыы-биле дужаай бээриниң үезинде чадаарда оларның чамдыызын-даа бол, семиртип азыраарын ажыл-агый бүрүзүнге чорудар ужурлуг.

Элээн каш областарның болгаш республикаларның практиказының көргүзүп турарындан алырга, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин интенсификастаарының кол угланыышкыны болза колхозтарны болгаш совхозтарны концентрастаарынга болгаш бүдүрүлге талазы-биле калбак кооперастаарынга үндезилээш, ажыл-агыйлар аразының специализастаашкынын боттандырары болур.

— Ооң-биле кады эъткир мал ажылының технологиязын республиканың өске-даа бүгү колхозтарынга болгаш совхозтарынга ажылдап кылыр, эъткир инектерниң ажаалдазын болгаш ажыглалын улам экижидер, семиртир чемгерериниң шөлчүгештерин туткулаар херек деп, эш **Филиппов** чугаалаан.

Бис эът талазы-биле курлавырывысты хаван ажылын өстүрүп тургаш, улуг хемчээлдии-биле көвүдедип болур бис. Хаван эъдин бүдүрери бистиң эът дужаар планывысты күүседиринге улуг идиг болур ийик, ынчангаш ол адырны республиканың бүгү колхозтарынга болгаш совхозтарынга хөгжүдер ужурлуг. Чамдык ажыл-агыйларда чылгы малды өстүрерин эвээжедип, ооң баш санын кызырып турар чүүл бар. Партия, совет, көдээ ажыл-агый органнары ол айтырыгже улуг кичээнгейни салыр ужурлуг.

Мал ажылынга быжыг чем-суурну тургузарының айтырыы бисте амга чедир долу шиитпирлеттинмээн. Ылаңгыя сүткүр мал ажылынга суггаттыг, үр чылдыг культурлуг одар-белчиирни тургузары, чайгаар үнген одарларны болгаш шынааларны экижидери, культураларны ажылдап кылыры, хөй чылдыг сигеннерни болгаш мал чеми культураларны злак болгаш бобы культураларның холуштурган тарылгазын ажыглап тургаш, тарып өстүрерин калбартыры улуг ужур-дузалыг болур, ынчаар холумак кылдыр тарыыры мал чеминиң хоолузун экижидеринге дузалаар. Бо чылын сенаж салырын, малдың бөдүүн чемнерин пресстээрин, сиген далганын белеткээрин улам хөй хемчээлдии-биле организастаары эргежок чугула. Даг-тайгаларның одар-белчиирин ажыглаар чорукту организастаар херек.

Эртемниң болгаш мурнакчы дуржулганың чедиишкиннерин калбаа-биле нептередири, ону бүдүрүлгеге нептередири чугула ужур-дузалыг. Бистиң көдээ ажыл-агый дуржулга станциявыстың колхозтарга болгаш совхозтарда дуза көргүзери улам өзүп турары чугула болур. Мал ажылында хөй күш үнер ажылдарның механизастаашкынының деңнели республикада кончуг куду. Фермаларга механизацияның херекселдерин нептерединге улуг моондак болуп турар чүүлдерниң бирээзи болза хөй-хөй инженерлер болгаш мал ажылының тускай эртемниглериниң талазындан машиналарны болгаш механизмнерни ажыглаар талазы-биле амдаа чогуур чүткүлдүг үндүрбейн турары болур, а «Сельхозтехника» бүдүрүлгелериниң удуртукчулары дерилгелерни четчелеп, тургузар талазы-биле колхозтарга болгаш совхозтарга дузаны кошкак көргүзүп турар.

Республиканың колхозтары болгаш совхозтары капитал тудугга элээн хөй акша-хөреңгилиг болуп турар болгаш ону ажыктыы-биле шиңгээдип алырының айтырыы кол чүүл болуп турар. Сорулга болза тудар ужурлуг шиитпирлиг объектилерни шынныы-биле тодаргайлааш, акша-хөреңгини оларга мөөңнээри болуп турар.

Бистиң мурнувуста тургустунган сорулгаларны чединишкинниг шиитпирлээри организастыг ажылдарны болбаазыраңгайжы дарындан, ажыл-агый ажыл-чорудулгазынга партийжи удуртулганы экижидеринден хамааржыр. Мында чугаа болза онаалдаларны болгаш хүлээлгелерни күүседиринге харысалганы болгаш сагылга-чурумну улуу-биле бедидериниң дугайында чоруп турар-дыр.

Алма-Атага болган байырлыг хуралга бодунуң чугаазынга эш Л. И. Брежневтиң чугаалааны болза: «Харысалганы бедидери, инициативаны, ажыл-херекчи чорукту, социалистиг тывынгыр бүдүштү хөгжүдери, медереллдиг сагылга-чурумну болгаш четпестерге эптежип болбас чорукту кижизидери — ажылдың партийжи стилиниң бо демдектери шиитпирлиг ужур-дузалыг болуп турар».

Ооң-биле холбаштыр партия хоркомунуң болгаш райкомнарының, республиканың көдээ ажыл-агый органнарының талазындан колхоз болгаш совхоз бүрүзүнүң, бригада болгаш ферма бүрүзүнүң хожудап турарының чылдагааннарын кичээнгейлии-биле сайгарып көрүп, коммунистерни таарыштыр тургузар талазы-биле партия организацияларынга дузаны көргүзери эргежок чугула. Хожудап турар участоктарны эң-не дуржулгалыг болгаш белеткелдиг кадрлар-биле быжыглаар, күрүне планнарын болгаш социалистиг хүлээлгелерни күүседиринге партияның эге организацияларының организакчы ролюн бедидер болза чогуур. Социалистиг чарышты делгереңгейи-биле калбартыры, ооң хөйге көскү нептереңгей болуруи, түңнелдерин деннештирерин, түңнелди доктаамал үндүрүп турарын хандырары эргежок чугула.

— Партияның аграр политиказының амгы үе-чадада ылгалдыг демдээ болза бүдүрүлгени хөгжүдериниң айтырыгларын комплекстии-биле көөрүн ооң хандырып турары, үзүктелиишкиннер, хожудаашкыннар чокка бурунгаарлаар арганы берип турары болур — деп, эш Филиппов түңнелинде чугаалаан. Партияның ажылдап кылганы угланыышкынны моон соңгаар-даа чайгылыш чокка боттандырары, көдээ ажыл-агыйны көдүреринге күрүнениң берип турары хөй акша-хөреңгини шын угланыышкынныг ажыглаары чугула.

Алма-Атага эш Л. И. Брежневтиң чугаазының түңнелдерин болгаш ында кирген чүүлдерни партия, профэвилел болгаш комсомол организацияларының организастыг болгаш агитас-пропаганда ажылының үндезини болдурар ужурлуг, ол болза көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин, экономиканың, эртемниң болгаш культураның бүгү адырларын улам ыңай көдүреринче, беш чылдың онаалдаларын чедиишкинниг-биле күүседиринче угланган.

* * *

Республиканың партия-ажыл-агый активиниң хуралынга эш **В. Н. Филипповтуң** илеткели төнген сөөлүнде санал-оналдар эгелээн. Санал бергеннер Алма-Атага болган байырлыг хуралга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң чугаазында айыттынган чүүлдерни болгаш түңнелдерни бүгү коммунистер болгаш ажылчы чоннар бүрүн чүүлдүгзүнүп, ону ажыл-херектиң дайынчы программазы кылдыр күүседиринге долу шиитпирлиин илергейлеп турарын сеткил ханыышкыны-биле айытканнар. СЭКП Бии-Хем райкомунуң бирги секретары **В. М. Евтешин** бир дугаарында сөс алгаш, эш Л. И. Брежневтиң чугаазын районнуң бүгү партия организациялары организакчы болгаш политиктиг ажыл-чорудулгазының үндезини, ооң дайынчы программазы кылдыр хүлээп алганын демдеглээн. Бии-Хемниң ажыл-агыйларында байдалды ол чугаага дүүштүр ханы анализтеп көрген.

Ораторнуң чугаалааны-биле алырга, район чер ажылының үнүш-дүжүткүрүн бедидип тургаш, чыл бүрүде-ле 40 муң тонна тарааны бүдүрүп, оон 15 муң тоннаны күрүнеге садар аргалыг. Бо чылдың часкы тарылгазынга районнуң ажыл-агыйлары багай эвес белеткенген. Ынчалзажок чер ажылының культуразын бедидер, ооң үнүш-дүжүткүрүн элбекшидер талазы-биле амдаа улуг сорулгалар туруп турар. Ылаңгыя көдээ ажыл-агыйны специализастаар болгаш концентраттаар талазы-биле чамдык , совхозтарга чорудар ажылдар ам-даа нарын. Биске бо талазы-биле партия обкому, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели дузаны моон соңгаар-даа көргүзер боор деп идегеп турар бис. Ылаңгыя Өөк хемниң эриктеринде малгаштыг шынааларны кургадыр талазы-биле аажок улуг ажылдар чоруттунар. Ону кургаткан сөөлүнде тараа болгаш мал чемнерин эвээш эвести немей бүдүрүп болур. Бо талазы-биле республиканың Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозу биске улуг дузаны көргүзери чугула деп, эш Евтешин чугаалааш, бо актив хуралынга тургустунуп турар айтырыгның талазы-биле шиитпирни күүседир дээш бии-хемчилер улам шудургу ажылдаар деп быжыг бүзүрелин илереткен.

Индирде «Алдан-Маадыр» совхозтуң директору **Х. А. Монгуш.** Совхозтуң ажыл-ишчилери бо чылдың бирги кварталында шудургу ажылдааш, эът болгаш сүт садар планын ажыр күүсеткенин, мал бажы өзүп турарын чамдык чижектер-биле көргүскен. Совхоз ниитизи-биле төрүүр чүс хойга онааштыр 90 хураганны, Шекпээрниң хойжу бригадазы 101 хураганны камгалап алган, 16 хойжу төрүүр чүс хойдан 100-тен өрү хураганны алган.

Эш Монгуш мал ажылын хөгжүдеринге чер ажылының үнүш-дүжүткүрүн бедидериниң, малга четчир санныг чемни белеткээриниң чугулазынга онзалап доктааган. Сүт-Хөлдүң байдалы-биле алырга, бо айтырыгларны шиитпирлээринге суггарылга онза чугула боор турар. Ынчангаш мурнунда кагдынган бугаларны септеп тургаш, чүс-чүс гектар черни суггарып ажыглаарынче совхозтуң дирекциязы, партком болгаш өске-даа хөй-ниити организациялары амгы үеде улуг кичээнгейни салып турар. Бо айтырыгга холбаштыр ылаңгыя Ак-Даш артында буганы тудуп кылырынга болгаш өске-даа айтырыгларга республиканың Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозу багай дузалап турарын ол шүгүмчүлээн. «Сельхозтехника» органнарында чамдык кезектери чок техниканы ажыл-агыйларже чорудуптар шын эвес практика барын ол демдеглээн. Эш Л. И. Брежневтиң чугаазында айыткан чүүлдерни күүседир дээш совхозтуң ажыл-ишчилери бүгү чүүлдерни кылыр дээрзин ол түңнелинде чугаалаан.

Алма-Атага болган байырлыг хуралга эш Л. И. Брежневтиң чугаазынга дүүштүр республиканың совхозтарынга чорудар ажылдарның программазы аажок улуг дээрзин совхозтарның бүдүрүлге каттыжыышкынының начальниги **И. П. Лавриненко** чугаалаан. Ынчангаш айыттынган хемчеглерни боттандырары-биле ажыл-агыйлар немелде курлавырларны дилеп тып турар болгаш гектар чер бүрүзүнүң дүжүткүрүн бедидер талазы-биле ажылдарны чорудуп турар. Ылаңгыя совхозтарда ниитизи-биле 47 муң га суггаттыг чер бар. Ынчалзажок ону четпес ажыглап турар. Бир эвес суггатчыларның звеноларын тургузуп, оларны ажылдың мергежилинге өөредип, социалистиг чарышты калбартыр, техниканы чөп ажыглаар болза, гектар чер бүрүзүнден 18 центнер тарааны ап болур. Ынчангаш бо айтырыгже ол улуг кичээнгейни салган. Оон ыңай эш Лавриненко совхозтар аразынга специализацияны тургузар талазы-биле улуг ажылдарны чорударының болгаш ылаңгыя «Бурунгаар», «Күш-ажылдың хостуу» ышкаш совхозтарга мал семиртир улуг комплекстерниң тудугларын кылырының чугулазын айыткан.

Өвүр райкүүскомунуң көдээ ажыл-агый эргелелиниң начальниги **Т. Ш. Монгуш** санал бергеш, тоску беш чылдың шиитпирлиг дөрткү чылының бирги кварталын ыраккы Өвүрнүң ажыл-ишчилери багай эвес доосканын демдеглээн. Районнуң экономиказының кол адыры мал ажылы, ооң иштинде хойнуң баш санының өстүрери эң чугула айтырыг боор турар. Районнуң партия, совет, ажыл-агый органнары мал чеминиң курлавырларының кошкаан барымдаалааш, бо айтырыгже улуг кичээнгейни салып турар. Маңаа холбаштыр хөй чылдыг сиген үрезинин тып алырынга болгаш өске-даа айтырыгларга республиканың Көдээ ажыл-агый министерствозу чогуур дузаны көргүзерин дилээш, ол күрүнениң Таңдыда дуржулга станциязы республиканың мурнуу талакы районнарынга тарылга ээлчештирилгезин эртемге үндезилеп чорудар талазы-биле сүмелерни ажылдап кылбайн турарын база Чадаанада суггарылга четкизиниң эргелели Өвүрнүң ажыл-агыйларынга багай дузалап турарын шыңгыы шүгүмчүлээн.

Районнуң партия, совет, ажыл-агый органнары эш Л. И. Брежневтиң чугаазынга дүүштүр моон соңгаар-даа улам күжениишкинниг ажылдаар дээрзин түңнелинде ол чугаалаан.

Эрзинде Ленин аттыг колхозтуң даргазы **Б. С. Сайды** санал бергеш, кур черлерни шиңгээдип алганы ол ажыл-агыйга кайы хире үре-түңнелдиг болганын чугаалаан. Аңаа 1500 гектар ажыг кур черлерни шиңгээдип алган. Ынчангаш мал чеминге хереглээр тараа бүдүрери көвүдээни-биле мал ажылының пордуктуларын бүдүрери база күрүнеге садары сөөлгү чылдарда дыка көвүдээн. Ылаңгыя тоску беш чыл планының тодарадыкчы чылында колхозтуң ажыл-ишчилериниң чедиишкиннери өөрүнчүг болган. Мал чемин четчир кылдыр белеткеп алганының ачызында ажыл-агый бо чылдың кыжынында малды хүр ажырган, продуктулар бүдүрери эрткен чылдаазындан элбек болган. Колхоз бирги кварталда эът садарының планын болгаш сүттү дыка ажыр күүсеткен.

Оон ыңай эш Сайды бодунуң саналынга чамдык шиитпирлээри негеттинип турар айтырыгларга доктааган. Колхозтуң муң гектар черинге культуртехниктиг ажылдарны чорудары, 200 га черге чугай төгери негеттинип турар. 243 га культурлуг одарларны тургузар ужурлуг. Бо ажылдар талазы-биле документация кылдынган, ынчалзажок Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозу ону боттандырарын ам-даа эгелевээн. Мону дарый шиитпирлээри чугула болуп турар деп, Б. С. Сайды түңнелинде чугаалаан.

Бай-Тайга районнуң ажылчы чоннары беш чылдың тодарадыкчы чылының планныг онаалдаларын күүседир дээш бүгү-ле чүүлдерни кылып турарын база партия организациялары масса ортузунга политмассалыг, организакчы ажылды күштелдиргенин СЭКП-ниң Бай-Тайга райкомунуң бирги секретары **Д. С. Данзын-оол** чугаалаан. Районнуң ажыл-ишчилери бирги кварталда мал ажылының продуктуларын күрүнеге садарының планын ажыр күүсеткен. Ылаңгыя «Кара-Хөл», «Мурнакчы» колхозтар эки түңнелдиг болган. Ынчалзажок районнуң көдээ ажыл-агыйында четпестер база бар. Колхозтар, совхозтар эрткен чылын күрүнеге 36 тонна дүктү чедир бербээн. Мал бажының өзүлдези оожум. Мооң кол чылдагааны болза, ажыл-агыйлар мал чеминиң быжыг баазазын тургузуп албайн турарында. Суггаттыг мал чеми үнүштер тарып болур черлер 3000 гектар хире. Ол черлерге культуртехниктиг ажылдар чорударын Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозу 1968 чылдан бээр аазап келген. Ынчалзажок бөгүнге чедир кандыг-даа түңнел чок арткан. Ол черлерге суггарылга системазын тударын ук министерство чорудары эргежок чугула. Оон ыңай эш Данзын-оол суггаттыг черлерни үре-түңнелдиг ажыглаарының айтырыынга база доктааган. Кылдынган бугалар ажыглал чок болу бээр таварылгалар база бар. Чижээ, Базарак бугазының тудуу доозулган. Ынчалзажок ук буганың дөзүн шын эвес кылганының ужурундан суг бугаже барбас. Суггарылга бугаларын ынчаар кылыр чорукту болдурбас ужурлуг.

Дараазында Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министри **М. Б. Достак-оол** сөс алгаш, республикага суггарылга системаларын тудар талазы-биле министерствонуң чорудуп турар ажылдарын тодаргай чугаалаан. Суггарылга дериишкиннериниң тудуунга хөй янзы организациялар киржип турар болганда, бо ажылга чамдык дүүштүнмээн чүүлдер туруп кээр чорук бар. Моон соңгаар ону чайладырының хемчеглерин ап турар. Оон ыңай эш Достак-оол хуралдың киржикчилериниң саналдарынга министерствонуң адынга болган шүгүмчүлелдерни чүүлдүг деп хүлээп көрген болгаш четпестерни чайладырының хемчеглерин алырын аазаан.

Каа-Хем районнуң көдээ ажыл-ишчилериниң тодарадыкчы чылды багай эвес эгелээниниң дугайын СЭКП райкомунуң бирги секретары **Н. П. Федоров** бодунуң саналынга чугаалаан. Ажыл-агыйлар бирги кварталда мал ажылының продуктуларын бүдүрериниң болгаш күрүнеге садарының планнарын күүсеткен. Бо талазы-биле ылангыя «Ленинчи орук», «Бурунгаар» совхозтарның ажыл-ишчилери шалыпкын ажылдааш, район иштинге калбарган социалистиг чарыштың мурнакчылары болган. Мал кыштаглаашкыны организастыг эртип турар. Ам малчыннарны чазагларже шилчидер деп турар. Ооң-биле чергелештир чайгы семиртилгени чөп ажыглаары-биле чайлаглаашкынның планын ажыл-агый бүрүзү ажылдап кылган. Ажыл-агыйлар часкы хову ажылдарынга багай эвес белеткенген. Ам хову ажылдары эгелеп турар. Тарааның чаагай дүжүдүн өстүрүп алыры-биле бо чазын чажарынга чүгле I болгаш II класстың үрезиннерин белеткээн.

Көдээ ажыл-агыйның көдүрлүүшкүнүн чедип алыры-биле партия райкому кадрлар-биле ажылды күштелдирип, олардан негелдени бедидип турар деп, оон ыңай эш Федоров чугаалаан. Хөй чылдарда ажыглаар культурлуг суггаттыг одарларны тургузар талазы-биле ажылдың районда оожум чоруп турарын айыткаш, бо талазы-биле Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозу, Көдээ ажыл-агый министерствозу база совхозтарның бүдүрүлге каттыжыышкыны кошкак ажылдап турарын айыткан.

Мөңгүн-Тайга районда «Малчын» колхозтуң партия организациязының секретары **К. Д. Чындың-оол** бодунуң саналынга колхозтуң коммунистериниң мал ажылын хөгжүдер дээш чорудуп турар хемчеглериниң дугайын чугаалаан. Бо чылын ажыл-агыйга мал кыштан хүр ашкан. Ам безин колхозка ниитизи-биле төрүүр 100 хойга онааштыр 82 хураганны менди алган. Малдың өлүп хораар чоруу мурнуку чылдардан дыка эвээжээн. Партия организациязы малчыннар ортузунга масса-политиктиг ажылды күштелдирген. СЭКП обкомунуң Х пленумунуң доктаалын боттандырары-биле хойжулар бүгү-ле чүүлдерни кылып турар. Ам колхозта дөрт хойжу бригадаларны тургускан. Ынчангаш ажылды аайлап башкарары чогумчалыг апарган.

Оон ыңай партия-ажыл-агый активиниң хуралынга Барыын-Хемчик райкүүскомунуң даргазы **С. Т. Амырбит**, «Скотопром» трестиң директору **И. С. Юртаев** база санал берген.

Кур черлерни шиңгээдип ап эгелээнинден бээр 20 чыл оюнга тураскааткан Алма-Атага болган байырлыг хуралга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң чугаазын бүрүн долузу-биле чүүлдүгзүнмүшаан, ында кирген чүүлдерни болгаш түңнелдерни ажыл-чорудулганың дайынчы программазы кылдыр хүлээп ап, ону күүседир талазы-биле хемчеглерни айыткан делгереңгей доктаалды партия-ажыл-агый активиниң хуралы хүлээп алган.

ЧУРУКТА: республиканың партия-ажыл-агый активиниң хуралының үезинде.
В. САВИНЫХТЫҢ фотозу.

САДЫГНЫ ХӨГЖҮДЕР, ООҢ КУЛЬТУРАЗЫН БЕДИДЕР

(Тыва респотребсоюзтуң хуучулар төлээлекчилериниң VII съездизинден)

Тываның кооператорларының апрель 16-да Кызылга болуп эрткен съездизинге респотребсоюзтуң баштаар чериниң 1970—1973 чылда ажылының болгаш СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш хереглекчилер кооперациязының сорулгаларының дугайында отчёт илеткелди респотребсоюзтуң баштаар чериниң даргазы **Ю. С. Катков** кылган.

Съездиге ревизия комиссиязының ажылының дугайын ооң даргазы А. М. Жаров, респотребсоюзтуң 1974 чылдың январь 1-де балансызын бадылаар болгаш 1973 чылда кииргер орулганы хуваарының дугайында кол бухгалтер **А. С. Сидоркин** илеткел кылган.

Хереглекчилер кооперациязының хөй талалыг ажылының бир чугула адыры — чоннуң садыг хандырылгазының талазы-биле отчёттуг үеде кылдынган ажылды съездиге бүгү талалыг анализтээн.

Садыгның материал-техниктиг баазазы элээн быжыккан. Отчёттуг үеде 29 магазинни, элээн каш столоваяларны, хлеб быжырар черлерни, складтарны ажыглалга киирген. Садыгның 62 бүдүрүлгезин чаартканының күсели-биле садыг шөлү немешкен. Сезен ажыг садыг бүдүрүлгезинге технологтуг чаа деригни тургускан. Кадрларның ажылдаарынга, чоннуң культурлуг хандырылгазын экижидеринге ол чогуур салдарны чедирген. Садыгның болгаш ниитиниң чемненилгезиниң бүдүрүлгелериниң санының өскени ажылдың депшилгелиг арга-методун нептередиринге идигни берген.

Садып алыкчылар барааннарны боттары шилип алгаш, өртээн кассага төлеп бээр аргаже 54 магазинни шилчиткен. Узаткан ажыл хүннүг болгаш неделяда үзүктел чокка ажылдаар магазиннерниң саны өскен. Садыгның чоңга таарымчалыг хевирлериниң бирээзи — барааннарны кредитке садары нептерээн. Хереглекчилерниң дөрт ниитилелинде садып алыкчыларга пөстү быжып бээриниң столдары бар.

Барыын-Хемчик, Таңды, Каа-Хем, Чөөн-Хемчик райпоулары, Кызыл сельпозу ажылга депшилгелиг арганы нептереткеш, чоннуң садыг хандырылгазының культуразын элээн бедиткен. Барааннарны садып алыкчылар боттары шилип алгаш, өртээн кассага төлээр аргаже шилчээн магазиннер бо райполарда ниити бараан саарылгазының 30-40 хуузу четкен.

Чаа тудугларның немешкени-биле ниитиниң чемненилгезиниң бүдүрүлгелериниң саны өскен. Сөөлгү үеде оларга элээн хөй соодукчуларны болгаш , технологтуг дериглерни тургускан. Барыын-Хемчик, Бии-Хем, Чөөн-Хемчик райполарының ниитиниң чемненилге черлерин «бот-орулга-чарылгаже шилчиткен. Бо чорук ол коллективтерниң ажылдакчыларының харысалгазын бедидип, бодунуң продукциязын бүдүрүп үндүрериниң хемчээлин болгаш шынарын бедиткен, саарылга болгаш бүдүрүлге чарыгдалы кудулаан.

Социалистиг чарышты калбартып, квартал санында түңнеп, садыг хандырылгазын сайзыраңгайжытканының түңнелинде үүрмектеп саарар бараан саарылгазы өскен. Отчёттуг үеде пландан ажыр 5.5 миллион рубльдиң бараанын саткан. Тожу райпозундан, Тере-Хөл сельпозундан өске бүгү коллективтер бараан саарылгазының планын хереглекчилерниң бүгү ниитилелдери күүсеткеннер. Маңаа Барыын-Хемчик, Бай-Тайга, Тес-Хем, Эрзин, Чөөн-Хемчик, Каа-Хем райполары, Кызыл сельпозу болгаш өске-даа организациялар төлептиг үлүүн киирген.

Ынчалза-даа бараанарны ыраккы районнарже чагыгда кииргенин ёзугаар өй-шаанда чорутпас, бараан фондуларын чорударының чурумун хажыдар чоруктар бар. Ооң уламындан бараанар үр үеде баазаларга, складтарга чыдып, шынары кудулаар. Эрткен чылын беш чүс ажыг садыг бүдүрүлгезиниң 40 хуузу 2200 муң рубльдиң бараанын чедир саарбаан. А садып алыкчылар бараанарны боттары шилип алгаш, өртээн кассага төлеп бээр аргаже шилчээн магазиннер респотребсоюз системазында 19-ла хуу.

Мындыг байдалдарның чылдагааны чогум чүдел?

Бо дугайын кооператорлар съездизинге илеткелчилер болгаш санал берген эштер тодаргай чижектер-биле көргүзүп, четпестерниң чылдагаанын, ону чайладыр дээш чүнү кылза чогуурун чугаалап, айтырыгны чидии-биле тургусканнар.

Эрткен чылын республиканың хереглекчилер ниитилелдериниң болгаш садыг организацияларының социалистиг чарыжынга ийиги, үшкү, дөрткү кварталдарда тиилекчи болган Каа-Хем райпозунуң баштаар чериниң даргазы **А. Г. Пересторонин** съездиге бир дугаарында санал бергеш:

— Амгы үеде кадрлар айтырыы бисте долузу-биле шиитпирлеттинген — дээш, оон ыңай чугаалаан:—Улуг-Хемниң суун кежери берге үелерде бараанар үзүктели бээр үелер тургулаар. Бисте бир четпес чүве — автомашиналарның чедишпези. Ам олар шупту эргижиреп, элээн болгаш септелге баазазы бисте чок. Ол ышкаш столоваялар эргижирээн. Сарыг-Септе төпчүттүнген садыг чериниң тудуун дүргедедири эң-не чугула болуп турар. Бо айтырыгга дуза чедирерин ол саналының түңнелинде дилээн.

Четчир санныг бараанарның магазиннерге бо-ла үзүктели бээриниң дугайын съездиге санал берген эштер Чөөн-Хемчик райпозунуң баштаар чериниң даргазы **Д. Н. Сат**, Бай-Тайганың Бай-Тал суурда магазин эргелекчизи **С. С. Монгуш**, Чөөн-Хемчиктиң Алдан-Маадыр көдээ Совединиң күүскомунуң даргазы **А. Ш. Ооржак** олар болгаш өске-даа эштер чөптүг-биле шүгүмчүлээннер.

Эрзин райпозу бараан саарылгазының планнарын күүседир дээш эрткен чылын болгаш бо чылдың баштайгы кварталында чедиишкинниг ажылдааның ол районнуң «Коммунизмче орук» колхозтан келген хуучулар төлээлекчизи **С. С. Мижит** дыңнаткаш, малчыннарның садыг хандырылгазында чамдык четпестерге доктааган. Малчыннарның көжерде ап чоруурунга эптиг стол, сандай, майгын болгаш өске-даа чугула хереглел бараанарының районга келбейн турарын ол чугаалаан. Ол ышкаш хевистер, шала чадыглары, сүт кудар бидоннар чижектиг чүүлдерни малчыннарга дорт чедирип садыглап турарын ол күзээн.

— Районнуң магазиннеринге, автолавкаларга шаажаң аяктар чижектиг бараанарны үзүк чокка садыглаары чугула. Ынчангаш малчыннарның бо чугула хереглелин кичээнгейге алыр — деп, эш Мижит чугаалааш, СЭКП Тыва обкомунуң Х пленумунуң шиитпирлерин боттандырары-биле аныяк малчыннарның культурлуг амыдырал-чурттаалгазынга таарымчалыг байдалдарны тургузарының чугулазынга доктааган.

Кооператорлар съездизиниң киржикчилери кооперативтиң өнчү-хөреңгизин камгалаар талазы-биле ажылдар дугайында шыңгыы чугаа кылганнар. Тес-Хем, Өвүр, Барыын-Хемчик райполарында, Чыраа-Бажының, Сүт-Хөлдүң, «Тиилелгениң» ажылчын кооперацияларында болгаш өске-даа чамдык коллективтерде самчыгдал-дудагдалдар түңү эвээш эвес. Мооң бир чылдагааны — кадрларны шилиир, таарыштыр тургузар, кижизидер талазы-биле принципти четче сагывайн турарында. Арагалаар, ажылга ызырынмас, мурнунда самчыгдал-дудагдал кылып чораан кижилерни ажылга хүлээп алыр, санаашкыннарны, хыналдаларны өй-шаанда, шынарлыг чорутпас фактылар тургулаан. Истелге, суд органнарының бо талазы-биле ажылынга хамаарыштыр шыңгыы шүгүмчүлелдер съездиге база болгулаан. Ылаңгыя Чөөн-Хемчик районнуң истелге, суд органнары оор-самчыгдал херектерин истеп, хынаарда, сайгарарда ёзу барымдаалаар чоруктар бар. Улуг-Хем, Барыын-Хемчик, Тес-Хем, Чөөн-Хемчик районнарда оор кылган хөй таварылгалар четче илереттинмейн турар, ынчангаш буруулугларга чогуур харысалга хүлээтпейн баар. Моон чогуур түңнел үндүрер үе келген.

СЭКП Тыва обкомунуң секретары **В. И. Попов** кооператорлар съездизинге делгереңгей чүве чугаалааш, кылдынган чамдык ажылды анализтеп, ажылда четпестерни, ажыглаттынмайн турар курлавырларны сайгарып чугаалаан. Бир кижиге онааштыр бараанарны садары отчёттуг үеде элээн өскенин, республиканың көдээ чонунуң садыг хандырылгазын экижидер, садыгның культуразын бедидер талазы-биле элээн хемчеглер алдынганын ол демдеглээн.

Ынчалза-даа чамдык садыг коллективтериниң планныг онаалдаларны күүсетпейн турары болза партия райкомнарының, райкүүскомнарның, респотребсоюзтуң болгаш райпоарның баштаар черлериниң талазындан оларның ажылынче ханылап кирбейн турарындан болуп турарын оратор чугаалаан. Садыгның болгаш ажыл-агыйның хөй айтырыгларын чедиишкинниг шиитпирлээри транспорттан база кол хамааржыр. Ынчангаш съездиге хуучулар төлээлекчилериниң ол талазы-биле кылган чөптүг саналдарын кичээнгейлиг өөренип көрүп, дузалаары чугула болуп турар.

Эш Попов бодунуң чугаазының түңнелинде депшилгелиг арга-метод-биле ажылдаарынче шилчээн чамдык магазиннерде четпестерни чайладырынче, садыг бүдүрүлгелеринде складтарда холбиле кылыр ажылдың байдалынче, техниктиг депшилгениң айтырыгларынче кичээнгейни угландырган. Кооператорларның күш-ажылын чоңга көргүзүп, демдеглээр талазы-биле ажыл четпес чоруттунуп турар. Дыка хөй магазиннерде көскү агитацияны көрүштүг тургуспааны — ол ажылдың четпес талазының херечизи-дир.

Тываның кооператорларының VII съездизи респотребсоюзтуң удуртур органнарын соңгаан.

Тыва респотребсоюзтуң баштаар чериниң даргазынга **Ю. С. Катковту** соңгаан.

Съезд ревизия комиссиязының даргазын болгаш кежигүннерин, респотребсоюзтуң чөвүлелиниң кежигүннерин база кежигүннеринге кандидаттарны соңгаан.

РСФСР-ниң хереглекчилер кооперациязының VI съездизиниң делегаттарынга Тес-Хем райпозунуң баштаар чериниң даргазы **Т. Ө. Бадан-оол**, респотребсоюзтуң баштаар чериниң даргазы **Ю. С. Катков** Бай-Тайганың Бай-Тал магазининиң эргелекчизи **С. С. Монгуш** оларны соңгаан.

ССРЭ-ниң кооператорларының IX съездизинге баар делегаттарга **Ю. С. Катковту**, Чөөн-Хемчик райпозунуң баштаар чериниң даргазы **Д. Н. Сатты** соңгаан.

Кооператорлар съездизиниң ажылынга СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары **Г. Ч. Ширшин**, респотребсоюзтуң төлээзи **В. Т. Климашов**, Хакас облпотребсоюзтуң баштаар чериниң даргазының оралакчызы **Е. К. Дворядкин** олар база киришкеннер.

В. МААДЫР,
«Шынның» корр.

ЛЕНИНЧИ ПАРТИЯНЫҢ ДАЙЫНЧЫ ДУЗАЛАКЧЫЗЫ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

«Коммунистиң» ат-алдарын ооң авторларының хөй-хөй салгалдары тургузуп келген, оларның аразында партияның, күрүнениң болгаш хөй-ниитиниң көскү ажылдакчылары, ооң иштинде даштыкы ажылдакчылар, эртемденнер болгаш публицистер, культураның мастерлери, бүдүрүлгениң мурнакчылары болгаш чаартыкчылары кезээде чоруп турган. Ооң арыннарынга чаа делегейниң тургузукчуларының сагыынгыр-тывынгыр бодалы, чогаадыкчы дилээшкини, большевикчи чүткүлү болгаш идейлиг чоруу парлаттынып үнүп тургулаан.

«Коммунистиң» 50 чылын кайгамчыктыг болуушкуннар-биле байлак үеде демдеглеп турар-дыр бис деп, П. Н. Демичев чугаалаан. Сөөлгү чылдарда партия болза, ленинчи чаңчылдарны барымдаалавышаан, марксисчи-ленинчи эртемни хөгжүдер талазы-биле улуг, онза чугула ажылды чоруткан. СЭКП-ниң съездилеринге, ооң Төп Комитединиң Пленумнарынга, партияның ТК-ның Чиңгине секретары эш Леонид Ильич Брежневтиң илеткелдеринге болгаш чугааларынга хөй-хөй эң чугула теоретиктиг болгаш политиктиг айтырыглар ажылдап кылдынган. Чурттуң коммунизмче шимчээшкининиң амгы үе-чадада онзагай чүүлдери бүгү талалыг көрдүнген болгаш үндезилеттинген, ооң материал-техниктиг баазазын тургузарының оруктары тодараттынган, совет ниитилелдиң социал тургузуунда депшилгелиг бурунгаар шимчээшкиннер илереттинген. Партияның документилеринде делегейниң социалистиг системазының хөгжүлдезиниң өйү келген айтырыглары тургустунган, бистиң хүннеривисте делегейниң революстуг чорудулгазының аңгы демиселиниң делгереңгей тодарадылгазы бердинген. Партияның теоретиктиг угаан-бодалының чүүлү болбайн баргы дег чаңгыс-даа чугула айтырыг бо үеде чок боор турар деп, бүзүреллиг-биле чугаалап болур.

Партияның XXIV съездизи бистиң амыдыралывыска канчаар-даа аажок улуг идейлиг байлакшыдылганы киирген. Эртемниг коммунизмниң чугула айтырыглары: эртем-техниктиг революцияның чедиишкиннерин ажыл-агыйның социалистиг системазының артык күштери-биле ханы холбап каттыштырарының дугайы; чоннуң чаагай чоруу-биле холбашкан хөй талалыг айтырыгларны шиитпирлээринче экономиканы үндезини-биле угландырарының дугайы; улус ажыл-агый болгаш социал планнаашкынны, ниитилел бүдүрүлгезин эргелеп-башкарарын сайзыраңгайжыдарының оруктарының дугайы; кижилерниң төөгүлүг чаа ниитилежилгези болур совет улус дугайы; национал харылзааларны болгаш ажылчы чоннарның интернационалчы кижизидилгезиниң моон ыңайгы хөгжүлдезиниң дугайы съездиниң документилеринде ханызы-биле ажылдап кылдынган.

Бо дээрге XXIV съездиниң болгаш партияның ооң соондагы документилеринге үндезилеттинген коммунизм тургузуушкунунуң практиказының болгаш теориязының үндезин айтырыгларының кезии-дир. Олар бистиң хөгжүлдевистиң шапкын бурунгаарлаашкынын, амгы үеде чурттуң мурнунда туруп турар сорулгаларның нарынының болгаш улуг харысалгалыының дугайын көргүзүп турар. Ол сорулгалар нарын бергезиниң болгаш хемчээлиниң талазы-биле Коммунистиг партияның, бүгү совет улустуң моон мурнунда шиитпирлеп келген айтырыгларындан дудак чок. Хөгжүлдевис бурунгаарлаан тудум бистиң теоретиктиг кадрларывыстың, ооң иштинде «Коммунист» журналдың коллективиниң мурнунга чаа айтырыгларның тургустунуп кээри чайлаш чок.

П. Н. Демичев оон ыңай «Коммунист» журналдың коллективиниң мурнунда туруп турар сорулгаларга доктааган. Тоску беш чылдың планын күүседиринге тодарадыкчы рольду ойнаар 1974 чылдың планныг онаалдаларын ажыр күүседир дээш совет кижилерниң хайныышкынныг ажылдап турары амгы үеде бистиң бүгү ажылывысты партия Төп Комитединиң декабрь (1973 чыл) Пленумунуң айтыышкыннарынга дүүштүр тургузары кончуг чугула. Пленумнуң кылган түңнелдери, хүлээп алган шиитпирлери болгаш эш Л. И. Брежневтиң аңаа база Алма-Атага чугаалаан чугаалары бистиң ниитилеливистиң хөгжүлдезин дүргедиринче кичээңгейни күштелдирген болгаш ёзулуг большевикчи негелделиг, четпестерге эптеш чок болур чорукче бисти мобилизастап турар.

Ажыл-агыйның удуртулгазын эртемге үндезилеп моон ыңай улам экижидери теоретиктиг болгаш практиктиг чугула айтырыгларның бирээзи болур.

Партияның ёзулуг стилин бадыткаар, ажыл-агый чорудуушкуннарын партийжи ёзу-биле көөр дээш, аңаа чөрүшкек болуп турар бүгү-ле чүүлдерни: бюрократизмни, ведомство болгаш чер-чер аайы-биле кызыы эрге-ажыктарны ниити күрүнениң эрге-ажыынга удур тургузар чоруктарны, харысалга чок болгаш ёзу барымдаалаар илерээшкиннерни долузу-биле ажып эртер дээш улам шудургу демисежиринче декабрь Пленуму кыйгырган болгай.

Массаларның чогаадыкчы инициативазын хөгжүдериниң, күш-ажылга болгаш хөй-ниитиниң өнчү-хереңгизинге чоннуң коммунистиг хамаарылгазын кижизидериниң күчүлүг чепсээ — социалистиг чарышты улам ыңай сайзыраңгайжыдарының айтырыгларынче партияның болгаш ооң теоретиктиг кадрларының кичээңгейин Пленум угландырган.

Ажылчы чоннарга коммунистиг мировоззрениени хевирлеп кижизидериниң талазы-биле, чаа кижини кижизидериниң талазы-биле бүгү ажылдарны чаа чадаже көдүрерин СЭКП-ниң XXIV съездизи негээн деп чүвени бөгүн катап сактыры артык эвес боор. Ол ажылды организастап турган, бистер В. И. Ленинниң «... политиктиг чырыдыышкын ол пропаганда-биле кызыгаарлаттынмас, ол дээрге практиктиг түңнелдер-лиг болур дээни ол, ол дээрге — ону чедип алырынга чонну өөредир дээни ол...» деп айтыышкынын барымдаалаар ужурлуг бис.

Бистер буржуаз идеологияга удур демиселди калбак фронт-биле чорудар, бистиң идеалдарывысты пропагандалаар, социалистиг ниитилелдиң дугайында, совет амыдыралдың дугайында, бистиң чуртувуста коммунизм тургузуушкунунуң дугайында шынны бүгү делегейниң чүс-чүс миллион кижилеринге чедирер ужурлуг бис. СЭКП-ниң XXIV съездизиниң ажылдап кылганы Тайбыңның программазын, янзы-бүрү социал тургузуглуг күрүнелерниң тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынының ленинчи принциптерин бүгү тала-биле пропагандалаары тергиин чугула болуп турар.

«Партия болза ниитилелдиң нарын болуушкуннарын чогаадыкчы, ленинчи ёзу-биле өөренирин, бистиң теоретиктиг кадрларывыстың ниитилел теориязын хөгжүдеринче болгаш ёзулуг чүүлдү чогаадыкчы анализтээринче угланган кужениишкиннерин кезээде деткип келген болгаш деткиир-даа» деп, эш Л. И. Брежнев демдеглээн. «Коммунист» эртем төптеринге, хөй санныг авторлар активинге даянып алгаш, партияның теоретиктиг угаан-бодалының чедиишкиннерин моон соңгаар-даа калбаа-биле чырыдар ниитилел практиказының идип үндүрүп турары чаа айтырыгларны чогаадыкчы ёзу-биле көөр, мөңгеде диргиг, хөгжүп турар, доктаамал байлакшып турар өөредиг — марксизм-ленинизмниң бүгүнү тиилеп турар идеяларын улам чүткүлдүг болгаш билдилии-биле пропагандалаар дээрзинге чигзиниг турбас.

П. Н. Демичев ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыын номчаан болгаш чыылганнар диңмиттиг адыш часкап турда, орденни журналдың тугунга кадап берген.

«Коммунист» журналдың кол редакторунуң оралакчызы Е. И. Бугаев харыы сөс алган. Журналдың чедиишкиннерин бедии-биле үнелеп, ону чурттуң дээди ордени-биле шаңнааны дээш партияның Төп Комитединге өөрүп четтиргенин ол илергейлээн болгаш журналдың чартык чүс чыл иштинде ажыл-чорудулгазының дугайын чугаалаан.

Журналдың баштайгы номериниң үнгенинден бээр 50 чыл болганынга база бедик шаңнал дээш «Коммунист» журналдың редакция коллективинге «Правда» солунуң кол редактору, ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң баштаар чериниң даргазы М. В. Зимянин, ВСАП ТК-ның «Таршадалми семле» деп журналының кол редактору, ВСАП ТК-ның Политбюро кежигүнү В. Бенке, Вьетнамның Ажылчы чоннар партиязының ТК-зының «Хок Тап» деп журналының кол редакторунуң оралакчызы Хоя Тионг, Чилиниң Компартиязының удуртулгазының кежигүнү В. Тейтельбойм, «Партия амыдыралы» журналдың кол редактору М. И. Халдеев, «Украинаның коммунизи» журналдың кол редактору В. Ф. Сокуренко, «Делегей болгаш социализм айтырыглары» журналдың төлээлекчизи П. Ауэрсперг, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының оралакчы президентизи П. Н. Федосеев олар байыр чедирген.

Хуралдың киржикчилери Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединге байырлыг чаганы улуг көдүрлүүшкүн-биле хүлээп алган.

(СЭТА).

СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 30 ЧЫЛЫНГА

> **Бистиң культуравыс — утка-шынарының, бодунуң хөгжүлдезиниң кол угланыышкынының талазы-биле социалистиг, национал хевирлери янзы-бүрү болгаш үзел-бодалы болгаш характери интернационалчы болуп турар.**

НАЙЫРАЛДЫГ АКЫ-ДУҢМА ӨГ-БҮЛЕДЕ

ЛЕНИН БОЛГАШ ЧОН

РСФСР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы И. В. Рехловтуң коллекциязындан алган «Ленин совет чурукчуларының графика ажылдарында» деп ниити темалыг үжен авторнуң 40 ажылдарының делгелгези республика музейинде ажыттынган.

Шушенскоениң улусчу чурулга галереязының ажылдакчылары совет чурукчуларның ажылдарын пропагандалаарын калбартып, ажылчы чоннарның идей-эстетиктиг кижизидилгезинге улуг салдарны чедирип турар. Чүгле бо чылдың апрельде безин чурумалдыг уран чүүлде В. И. Ленинниң овур-хевиринге тураскааткан көжүп чоруур он бир делгелгени организастаан. Шушенскоениң улусчу галереязының апрельде маршруттары бо-дур: Москва, Улан-Батор, Красноярск, Коломна, Кызыл. Красноярск крайның ырак булуңнарынга делгелгелерни хөй удаа организастап келген. Галереяның адынга көрүкчүлерниң өөрүп четтирген сөстери чер болгандан кээп турар.

Совет уран чүүлдүң төөгүзүнде Ленинниң овур-хевирин көргүзер талазы-биле чурукчуларның ажылы көскү черни ээлеп турар. Оларның аразында Н. Томской, В. Орешников, В. Цыплаков, Н. Жуков, П. Васильев ышкаш чурукчуларның ажылдары онзагай черни ээлээн. Ленинчи теманы чедиишкинниг шиитпирлээринге чүү дузалап турарыл? Чоннуң үнү манаа ачы-дузалыг боор турар. Арыг шын дег, бөдүүн болгаш улуг кижиниң чырыткылыг овур-хевири совет кижилерниң чүректеринде кажан кезээде чурттап чоруур. Сураглыг совет чурукчулар боттарының чогаадылгазын ук чүүлге үндезилеп турарлар.

Чурукчу В. Кузнецовтуң «Ленин 1917 чылда» деп автолитографиязы шак ындыг чогаалдарга хамааржыр. Чер кырында миллион-миллион кижилерниң билири кайгамчык овур-хевирни ол бодунуң көрүп билип турары-биле эки көргүзүп шыдаан. Чурукчу Ленинни анаа плакат аяны-биле чуруурундан чайлааш, социалистиг революцияның генийи болур баштыңчының мөзү-шынарын ажыдып көргүскен. Владимир Ильич Ленинниң овур-хевириниң кайы-бир талазы тодаргай көргүзүп турар ажылдар чер-ле солун. Баштыңчыны кижилер-биле, революсчу масса-биле ханы харылзаалыг кылдыр чуруурун Ленинниң овур-хевирин шынныы-биле көргүзериниң кол угланыышкыны ол апарган. Чурукчу В. Кузнецов ук чалбыыштыг чылдарның онзагай аян-шинчизин бодунуң ажылында тода чураан.

База бир ажыл. Чурукчу В. Кочегураның «Ленин Разливте» деп өңнүг линогравюразы сагышка үр-ле артып каар. В. И. Ленинниң овур-хевирин көргүзерде ооң даштыкы хевириниң эң чоок дөмей болуру кол чүүлдерниң бирээзи боор турар. Овур-хевирге ёзулуг-ла амыдыралчы күш оон үнүп турар. Чурукчу азы актер чежемейниң-даа талантылыг болза, үстүнде чүүлдү чедип албаан шаанда амыдыралчы шынны көргүзүп шыдавас. Ильичиниң овур-хевири бистиң үежилеривистиң угаан-бодалынга чаа чүүлдерни төрүттүндүрбүшаан, ук овур-хевир катаптаттынмас өндүр чаагайы болгаш арыг-шынныы-биле кезээ мөңгеде артар. Чурукчу Кочегура Ленинниң овур-хевириниң онзагай талазын камныы-биле көрбүшаан, революсчу романтиканың көскү чогаалын тургускан. Баштыңчының даштыкы хевирин көргүзериниң композициязын бир янзы өскертсе-даа, оон чаа делегейже, хаяаже уткуштур шапкын базымнары чурукта дөмей-ле тодаргай көстүп турар. Гравюраның өңүн таарыштырганы эки.

Украин чурукчу В. Масиктиң «Ленинниң өөрүп четтиришкини» деп ак-кара өңнүг гравюразының сюжеди бөдүүн: Кызыл Шеригниң дайынчызы — оглу дээш оон ада-иезинге өөрүп четтиришкинни баштыңчының илередип турарын көргүскен. Кижизиг бөдүүн чоруктуң, сагыш-сеткилдиң чымчааның ёзулуг илерели көрүкчүге тодаргай. Ильичиниң овур-хевирин көргүзериниң бир янзы аргазын чурукчу шилип алган. Мында онзагай чүве чүл дээрге чурукчунуң бодалы көрүкчүнүң, чоннуң үнелээшкини-биле дүгжүп турары.

Москва чурттуг чурукчу М. Сидоровтуң «Часкы кежээ» деп акварель ажылындан Ленинниң даштыкы хевиринде онзагай чүүлдү кым-даа эскерер. Бо дээрге анаа-ла өттүндүр чураан чурук эвес-тир. Мында кол чүве чурукчунуң сагыш-сеткилин дамчыштыр овур-хевирни илередип турары. Ильичиниң эскет чок хүлүмзүрүү часкы бойдустуң оттуушкунун дамчыштыр илереттинген. Дыка хөй чурукчулар Ленинни аннап чоруур кылдыр көргүзүп турар. Ынчалза-даа ону болур-чогуур-биле көргүзүп чаңчыкканнар. Владимир Ильич боо шыгаап алган азы боолап турар ындыг чурук көрбес бис. Ол дээрге чурукчунуң чүвени таарыштыр көрүп билири-биле тайылбырлаттынар. М. Сидоровтуң акварель ажылдарында ол бүгү тодаргай.

В. Маяковскийниң «Владимир Ильич Ленин» деп шүлүглелинге гравюраларны чурукчу В. Носков күүсеткен. Теманың чугулазын автор боду билип турар. Владимир Ильич Ленинниң намдарының аңгы-аңгы үелерин төөгүлүг болуушкуннарга дүүштүр көргүзери чурукчунуң кол сорулгазы болган. Ылангыя шүлүк чогаалын чурук дамчыштыр көргүзери белен эвес. Чурукчу боду онзагай овур-хевирни тургузар апаар. Шүлүглелдиң сөзүглелин шуут өттүндүрген херээ чок. Ынчангаш сөстү дыңналып турар, көстүп турар кылдыр чуруур апаар. Чурукчу В. Носков ону чедип алган.

И. САНЧАЙ.

ЧУРУКТА: делгелге залында. **С. ФЕОКТИСТОВТУҢ** фотозу.

Степан ЩИПАЧЕВ

ТЫВА ӨҢНҮКТЕРИМГЕ

Каш хонгаш шак бо черден чоруй баар мен,
Харлыг дүвү Саянда изим ширбип кааптар.
Ынчалзажок кезээ мөңге кады чоруур
Ынаныштыг найыралда доңнашкан бис.
Хемнер, даглар аравысты ыратсажок,
Хериин Сибирь делгемнери чаптылза-даа,
Урал ажып, ырап келгеш өөрүмнү
Уттурум чок — чүрээм-биле кады чоруур.
Харлыг баштыг Саяннарны сакты бергеш,
Катап база аалдап баар деп күзезимзе,
Өңнүктерим өвүр чарыын чурттап орар,
Өндүр сын-даа моондак боор кайын шыдаар.

ИЗЕН—ЭКИИ

Барыын Саян ажып киргеш,
Баштай Анга чолугар сен.
Он хемниң хадылары
Оолга бээр келин кыс дег,
Чааттарын сыргаландыр
Салгылапкан тургулаарлар.
Ыяш байлаан заводтарже
Ыдып, шуудуп бараалгаткан
Майка суур сени уткуп,
Маңнык-торгу хевис чадар.
Орук чораан кижилерниң
Оюп эртпес өртээли боор —
Кубайка суур сени дораан
Куспаандыва чалап алыр.
Идегелдиг хакас өңнүүң
«Изен»— дигеш, холун сунар.
Харыы кылдыр сен-даа база
Каттырымзааш: «Экии»—дээр сен.
Ужурашкан эжишкилер
Чугаа-соотче ханылай бээр,
— Россияга төрээн бис — деп,
Чуртун алгап, ырлажырлар.

Анатолий ДОПЧАА.

НАЙЫРАЛДЫҢ АК-КӨК ЭКРАНЫ

Үениң базымы аажок-ла дүрген-дир. Тоңмас-Суг кедээзинде, хавак кырынга, телевидениениң төвүнүң тудуу доозулган, ыңаар кирер эжиктиң аксынга шөйүп каан кызыл кожааны үзе кезип, кызылчыларның бажыңнарынга телевизорнуң ак-көк экраннары чырааныындан бээр чеди чыл ажа берди.

Баштайгы ийи чыл хиреде чүгле Кызылдан дамчыдылгаларны чорудуп турдувус. А оон соонда космос делгеминде ужудуп турар «Молния» деп кылымал эдеринчиден теледамчыдылгалар хүлээп алыр «Орбита» деп станцияны туткан болгаш Төп телевидениениң тускай программазын ону дамчыштыр хүлээп ап, республикавыска дамчыдып эгеледивис.

Массалыг информацияның күчүлүг чепсээ — телевидение кыска үениң дургузунда чоннуң амыдыралынче быжыы-биле кирип, коммунистиг ниитилелдиң херээнге төлептиг үлүүн киирип турар.

Республиканың телевидение болгаш радиодамчыдылга комитединде ажылдап турар он ийи национал аймак-сөөк улустарның оолдар, кыстары бистер ажылывысты түңнеп, чедер четпестеривистиң дугайын чугаалажып тура, «Найыралдың ак-көк экраны» деп сөстерни болган чок-ла ажыглай бээр бис.

Телевидениениң ажылында бир кол чүүл—чоннуң интернационалчы кижизидилгезинге улуг рольду ойнавышаан, ССРЭ-ниң улустарының кезээде бузулбас улуг найыралын суртаалдаарынга киирип турар үлүү болур.

Телестудияны ажыткаш, бир чыл хире ажылдап чорувуста, акы-дуңма Якут АССР-ниң литературазының болгаш уран чүүлүнүң хүннери Тыва АССР-ге эгелээн. Якутияның Ойунский аттыг театрының артистери, чогаалчылар болгаш уран чүүлдүң хөй санныг ажылдакчылары аалдап келген. ССРЭ-ниң улустуң артизи Дмитрий Ходулов баштаан шии артистери, Якут АССР-ниң улустуң артизи Евдокия Степановага удуртурган балет артистери, чогаалчылар Семен Данилов, Иван Гоголев, Серафим Элляй болгаш өскелер-даа республиканың районнарынга оюн көргүзериниң аңгыда, телевидение дамчыштыр көрүкчүлер-биле ужурашкан. П. Чайковскийниң «Ромео биле Джульетта», Ж. Батуевтиң «Чурумчуку» деп балеттерин, якут артистерниң улуг концертин, чогаалчыларның чугааларын көрүкчүлер ханы сонуургал-биле дыңнаан болгаш көрген.

— Бистиң артистеривис, чогаалчыларывыс болгаш чурукчуларывыс-биле ак-көк экран дамчыштыр ужуражылгаларны организастааныңар дээш четтирдивис! Муң-муң кижи-биле экран дамчыштыр чугаалажыр, таныжар аргалыг болдувус—деп, ССРЭ-ниң улустуң артизи Дмитрий Федорович Ходуловтуң ынчаарда чугаалап турганын утпаан бис.

Ооң дараазында чаржып турарывыс Хакас автономнуг областың литературазының болгаш уран чүүлүнүң хүннери биске болган. Телевидение студиязы база-ла өңнүктеривистиң шиилерин, «Жарки» ансамбльдиң концерт программазын дамчыдып, чогаалчылар-биле тускай дамчыдылгаларны организастаан.

Тыва АССР-ге чылдың чоруур, бистиң студияның өңнүү, моон мурнунда телевидение ажылдакчызы чораан, сураглыг хакас чогаалчы Михаил Кильчичаковтуң «Өзүмнер» деп Хакасияга коллективизация үезин көргүскен шиизин ынчан хакас дылга дамчыттывысса-даа, көрүкчүлер улуг сонуургал-биле хүлээп алган. Автор ук шиниде кырган ашактың ролюн чедиишкинниг ойнаан.

Оон бээр-ле Абаканның Лермонтов аттыг шии театрының коллективи-биле быжыг харылзаа тургустунган болгаш театрның чогаал кезээниң эргелекчизи Михаил Кильчичаковка удурткан артистер чылдың кээп, телекөрүкчүлер-биле ужуражып турар апарган. А Михаил Еремеевич боду шүлүктерин номчуп, хакас чечен чогаал-биле көрүкчүлерни таныштырып турар.

Арыг суглуг Байкал хөл ындында бурят өңнүктеривис биске база аалдап келгилээн. Улан-Удэниң Ленин орденниг опера болгаш балет театрының артистери телевидение дамчыштыр каш удаа ойнаан. Бурят АССР-ниң улустуң артизи, сураглыг танцычы Цыден Бадмаев-биле телекөрүкчүлер ийи удаа ужурашкан. Ол танцы кежээлери «Делегейниң улустарының танцычылары» деп ат-биле эрткилээн.

Акы-дуңма Аджарияның, Моол Арат Республиканың, Сибирьниң хоорайларының, Агин бурят национал округтуң, Москваның, Ленинградтың болгаш өске-даа черлерниң сураглыг артистери, хөгжүмчүлери, чогаалчылары биске бо-ла аалдап келир. Оларны көрүкчүлерге бараалгадырын телевидение студиязының ажылдакчы бүрүзү бодунга аас-кежик кылдыр санап турар.

Студия бодунуң ээлчээнде элээн каш солчуушкуннуг программаларны белеткээн. Кызылдың телевидение студиязының белеткээн программалары Якут АССР-ге, Хакас автономнуг обласка, Красноярск крайга, Төп телевидениениң «Орбита» системазын дамчыштыр ийи удаа болгулаан. Ук дамчыдылгаларда ССРЭ-ниң хөй национал улустарының акы-дуңмалышкы дузаламчызының ачызында Тыва черде болган социал болгаш культурлуг чаартылгалар, улустарның мөңге найыралының дугайында чугаалап турар.

Улуг Совет Эвилелиниң өг-бүлезинге тыва чоннуң эки тура-биле киргениниң 30 чыл оюнга уткуштур улустарның найыралының өндүр-магалыын, каң дег быжыын, кайгамчык үре-түңнелдиин көргүскен дамчыдылгаларны тележурналистер белеткеп турар.

Бо күзүн «Орбита» системазынга болгаш Бүгү-эвилел радиозунга Тыва дугайында дамчыдылгаларны белеткээр улуг болгаш харысалгалыг ажыл бистиң мурнувуста туруп турар. Ол дамчыдылгаларга белеткел ажылдары эгелээн. Ынчан ийи дакпыр орденниг төрээн Тывавыстың дугайын миллион-миллион көрүкчүлерге болгаш дыңнакчыларга чугаалаар бис. Тыва дугайында чугаа дээрге-ле, ооң девискээринде чаңгыс өг-бүлениң уруглары дег чурттап болгаш ажылдап турар хөй национал кижилерниң бузулбас найыралының дугайында чугаа болур.

А. ЧАРАШ-ООЛ,
тележурналист.

Кожаларывыстың белээ

— Милиция ажылынга чүгле быжыг тура-соруктуг, кижилерге бүзүрээр ажылдакчылар херек — деп милицияның 3-кү рангазының комиссары Дороговтуң чугаазы Минусинскиниң шии театрының «Милиция комиссары» деп шиизиниң кол утказы болуп турар. А истелге килдизиниң начальниги Стригановтуң чугаазы-биле алырга — ажыл тыппаан, улчумал, оорланып чоруур идегеттерни улуг истелге кылбайн Соңгу чүкче шөлүптер, ол-ла.

Кижилерниң салым-чолун далаш-биле шиитпирлээр Стриганов (арт. А. Воронков) ышкаш кижилер ээлеп турар эргезин ажыглап, кемниг херекти үүлгедип, а эң сөөлүнде ажылдан үнериниң дугайында билдиришкин бижиир ужурга таваржыр.

Фронтуга база дайылдажып, кызыгаар шериниң кезектериниң начальниктеп чораан, ёзулуг коммунист, милиция комиссары Дорогов (арт. А. Венгржиновский) аныяк кижилерниң салым-чолунга кичээңгейлиг боор, оларга боттуг дузаны чедирерин кызып чоруур. Хоругдал лагериңден чаа үнген кижилерни ол ажыл-агый черлеринге киирип, ёзулуг кижизидилге ажылын боттандырар дээш хостуг үезин-даа бодавас, херек апарза эрги өңнүү-биле безин чаныш-сыныш чокка чугаалажыптар.

А. Даниловтуң «Милиция комиссары» азы («Бир үүлгедигниң төөгүзү») деп 2 кезектиг репортаж-шиизин Минусинскиниң шии театрының режиссёру, РСФСР-ниң алдарлыг артизи Е. Л. Гельфанд тургускан.

Хоругдалга чораш келген Андрей Беркутовтуң ролюн артист В. Шляпин, ооң өңнүү Корешти артист Е. Быков бүгү талазы-биле эки күүсеткеннер. Дайын үезинде ада-иезин чидирипкеш, ол-бо черлер кезип, түрегделди көрген, кижилерге бүзүрелин чидирип бар чоруур, оор херек үүлгеткеш, кара-бажыңнаткаш, оон дезип үнгеш дээш 2 катап шииттирген, 4 фамилиялыг Андрей Беркутов шииниң төнчүзүнде амыдыралдың шын оруунче үнүп, төрээн адазын база тып алыр.

Ийи кожа театрлар аразынга чогаадыкчы арга-дуржулгазын солужуп, солун, ханы уткалыг шиилер-биле доктаамал аалдажыры көрүкчүлерге-даа, артистерге-даа ажыктыг болур.

С. БАИР.

Аялгавыс арыын сөңнээл

Сибирьниң чоргаар хеми Енисейниң эгелээн бажында автономнуг аныяк республика—Совет Тываның дугайында бичемден тура дыңнаан мен. Эң ылаңгыя Новосибирск консерваториязынга өөренип тура, Тыва чурттуг эш-өөрлүг-даа апарган мен. Оларның бирээзи—талантылыг, аныяк композитор Дамба Хүреш-оол чүве. Ол меңээ тыва музыка дугайында хөйнү чугаалап, бодунуң аялгалары-биле таныштырган-даа...

Саян сыныың өвүр талазында, шапкын хөгжүп олурар, ажыл-ишчи аныяк республиканы ам бир ай ажыг эргип, арат чонну, амыдыралы-биле таныжып тур бис. Читаның күрүне филармониязының «Аянга» деп бурят эстрада ансамблиниң артистери республиканың Таңды, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга, Өвүр районнарынга чедиишкинниг ойнагылаан. Эң-не өөрүнчүг болгаш уттундурбас чүве—бистиң артистеривисти хоорай, суур бүрүзүнге чылыы-биле хүлээп ап, «Аянга» аалдап кээп-ле тур»—деп, чалалганың сөстерин сөглеп, орук-суур эки чорууруувусту күзеп, тураскаал белектерни тыпсып турары болур. Үстүнде адаан районнарывыстың СЭКП райкомнарының болгаш райкүүскомнарының хүндүлел бижиктери-биле бистиң «Аянгавыс» шаңнаттырган. Ол ышкаш чамдык райкомнарның пропаганда болгаш агитация килдистериниң эргелекчилери бистиң артистеривис-биле тускай ужуражылганы кылып, ук районнуң ажыл-агыйын, онзагай байдалын таныштырып, бистиң дилээвис ёзугаар лекция, беседаларны кылып бергиледи. Бо чорук үргүлчү орук-суурга чоруур улус делегейниң болгаш бистиң чуртувустуң хүн бүрүде амыдыралы-биле таныжып, билип алырынга дузалыг.

«Аянга» Кызыл хоорайга болгаш ооң телевидениезинге база ойнагылаан. Найысылалдың Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга ийи катап ойнаарывыска кызылчылар улуг зал долу болган. Көрүкчүлерниң кичээңгейинге Дарима Тугдумованың, Цирендулма Цойжилованың ырлаары, В. Чегодаев, Ц. Дабаева, Б. Аюров оларның танцылары, Э. Красильщиковтуң ээлдек этюду болгаш өске-даа номерлер дыка таарыжып, үнелелди алган.

Бистиң ансамблививс бо хүннерде Эрзин, Тес-Хем районнарының ажыл-ишчилеринге аялгазының арыын сөңнеп чоруп турар. Бо районнарның чону база-ла диңмиттиг адыш часкаашкынын, чылыг сөстерин, эки күзээшкиннерин «Аянгага» илередип турары биске өөрүнчүг.

«Тожуну көрбээни дээрге-ле Тываны көрбээни ол» деп ак-көк хемниң чону чугаалажыр болду. Ынчангаш бистер мурнуу-чөөн районнардан ээп келгеш, Тываның бир чараш бойдус булуңу—Тожуга аалдап чедерин бодап турар бис.

Ам түңнел кылдыр, бистиң аныяк ансамблививс «Аянганың» дугайында каш сөстен чугаалаайн.

«Аянга»—көңгүс-ле аныяк ансамбль. Ол 1972 чылда ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга уткуштур үндезилеттинген. Ооң составы баштай 9 кижи турган, а ам 15 кижи четкен. Ансамбль зона болгаш округ көрүлделеринге каш удаа дипломнар-биле шаңнаттырган. Ооң киржикчилери уран чүүл талазы-биле дээди болгаш ортумак эртемниглер.

Ансамбль 1972 чылдың март 6-да Агин национал округтуң Дулодургин районнуң «Эрдэм» колхозунуң төвүнге ойнаан. Оон бээр үр эвес үе эрткен. Ынчалзажок ансамбль бо кыска үениң иштинде чогаадыкчы чедиишкиннерни кылып, ат-алдары Бурят АССР-де, соңгу чүктүң улустарында билдингир апарган. Тыва АССР-ниң соонда бистиң «Аянгавыстың» аяң ырын Хакасияда Усть-Орда национал округка чаңгыландырарын планнап турар бис. Ол ышкаш Калмык, Чуваш автономнуг республикаларже база баар бис.

Бистиң Агин бурят национал округтуң чону ышкаш, биче-буурай кижилерниң уран чүүлү хөгжүп, ол бодунуң талантызын өске нацияларга безин бараалгадып, ниити, хөй-националдыг, интернационалчы совет уран чүүлге үлүүн киирип турар аргалыг болганы—ленинчи национал политиканың ачызы-дыр дээрзин боттарывыстың ансамблививстиң чедиишкинниг, хүндүткелдиг ойнап чоруп турарындан база Совет Тываның амыдыралындан-даа көрүп болур-дур.

А. ЛОНДУКОВ.

«Аянга» ансамбльдиң удуртукчузу.

АЛДЫН-ООЛ ДАРЖАА

ДАЙЗЫННЫҢ ХѲѲНҮНГЕ АЛЫСПАС

«Улуг арт» деп романдан

(Эгези № 91 «Шында»)

Кастайның чугаалаан чүвези маргылдаа чок шын болган. Ынчангаш Шыыппай чайгаарла элээреп, боданып, сергеп келген. Ол сѳстер чүгле Шыыппайның эвес, харын Дарыхааның, мырыңай Кастайның бодунуң-даа бажынга чык кылдыр дегген. Уйгу чок хѳй-хѳй хүннерде даң бажы шара-хере турар шактан чырык имир дүшкүже чедир нарын чиңге угулза-биле хээлеп кылып орган чүвезин ышкыныпкаш, үреп алыр часкан даш чонукчузу дег, олурган улус үжелээн шыңгыы сѳстерниң утказын болгаш ол утканың ханызын-даа, эргим-хайыралыын-даа ѳткүдү-биле бодап каапнар, ол чугула бодалды чарты-биле билип алганынга ѳѳрүй берген олургулааннар.

Шыыппай бодунуң эрткен чуртталгазын шүгүмчүлей аарак шүүй бодап, шаптараазынныг черге балыглаткан аңның будулгаазынныг изин истээн чүве дег, бодунуң-на аажы-чаңын шинчилей каапкан. Шынап-ла кагылчак сѳстер эдип чоруур ужуру чүл? Чаа чуртталгага ѳѳрбес чылдагааны чүл? Азы улустуң хувискаалы аңаа хостуг чуртталганы, сагыш-сеткилдиң оожургалын эккеп бербээн бе? Он алды бода малдыг, бежен тос шээр малдыг олурары чоннуң чазааның, ооң улуг-биче даргаларының, оларны деткип турар бүгү-ажылчы араттарның ачы-авыралы эвес бе? Шыыппай ону канчап бодавайн, тоткан ыт ээзин ээрер дээн ышкаш кочу-тѳѳгүлүг домак эдип чораан ол? Ындыг бодалдарга туттургаш, Шыыппай улам чыырлып, сирилээш үн-биле аяар ыттаан.

— Коңчуумну-даа... Коңчуумну...

Бажын туттунгаш, улуг тынарга, оозу кѳдүргеш салыпкан хѳрүктүң холурт кылдыр үрери дег аар болгаш тунук кылдыр дыңналган.

Дарыхаа Кастайның сѳстеринге ѳѳрээштиң, чуртталгазында эң-не баштайгы кадыргыны ширик хозундан холдап уштупкан оолак дег, тиилелгелиг алгырыпкаш, ѳрү шурап ѳпеликтээр чыгыы олурган. Даштындан кѳѳрге шѳлээн, а сеткили ындыг. Бүгү тѳѳгүзүнде баштайгы национал күрүнелиг болган тыва улустуң национал бот-медерелин быжыглаар дээш нам, чазак улуг ажылды хүн бүрүде чорудуп турган, ынчангаш Кастайның чугаалаан чүвезин чаа эвес. Ындыг-даа болза бѳдүүн арат кижи ону башка чык дээр кылдыр сѳглепкеш, ол сѳстер ооң сагыш-сеткилиниң ханы дүвүнден үнүп турары, Шыыппайны бодандырыпканы кончуг солун болгаш чугула болган. Шыыппайга ѳѳренген чаңын каары берге болбайн аан, «ѳртээр эвес, баглаар эвес» дээш, ѳле-чара аас эдип чаңчыгып калган эр-дир, ынчанмыже ол оозун шеглээр, боданыр апаар.

Кастай база бодунуң сѳстерин кайгай берген. Эзиринде-даа, элээринде-даа чарт чүве этпес, опчок чүвени оваартынып оюп чоруур ашак ѳске кижиниң дылын агарты сѳглепкениниден корга берген, «даргалар кѳрүп, билип чоруур чүве-ле ыйнаан, улуг аас эдиптээн мен бе?» деп сестип олурган. Дарыхаа күдээзи-даа дижик, дѳмей-ле тѳре албанының кижизи, ону черле утпас, бети дизе күрүне ажылдакчызын хүндүлеп чоруур деп билир. «Ынчалза-даа меге чүве эдипкен мен бе ынчаш?» деп боду-биле маргыжар. Бодаза-даа, ооң ыңай домак этпээн, кажарлай аарак ээзириичеңнеп каан.

Шыыппай тыышкын баарынче сыңны берген, ам бажы халайган, олура удуп эгелээн. Ынчангаш Дарыхаа дашка тударын соксааш, аякка шай кудуп алгаш, аартап, боданып олурган. Ийет, улус аразында эки эвес чугаа-соот чоруп турары илдең-дир. Чону чоорган, хѳйү хѳйлең, муң кижиниң муңу биле карадап болбас. Ынчалза-даа хат чокка чыраа бажы шимчевес, суг довурадып турар кижилер черле бар-дыр. Кымнарыл ол? Дарыхааның сагыжынга Дадарыкпай кирген, чоокта чаа каяа бир-ле черге кѳргенин сактып келген. Каяа кѳргенил? Кымнар-биле турганыл? Бир эвес буруулуг кижи азы буруулугларның бирээзи ол болза, ооң ѳѳрү кымнарыл? Хайгаараар херек.

Боданып-боданып, Дарыхаа суму даргазы Хайдыпка баар, ооң-биле сүмележир деп бодап алган. Үр-даа боданмайн, баглаашта аъдынга олурупкаш, тарамык «терезинниг тазыр-биле челдирип-ле каан. Ѳглер дүндүүнден кѳк ыштар үнүп, аалдарда кежээки чем хайнып турган. Үстүү-Кара-Даг белиң ѳрү алзы аъттыг аныяктар бар чораан, оларның ыры дыңналган:

Чаа-Хѳлдүң кѳгү чараш,
Саглалчыңнаан кѳгү чараш,
Чаражымның кѳѳрү чараш,
Чассыткан дег кѳѳрү чараш.

Дарыхааның сагыжынга «саглалчыңнаан кѳк» дээни дораан-на илдиккен, аъдының аксын дыртпаза-даа, аныяктарны топтап кѳре берген. Колдуунда-ла назы четпээн чаш чүвелер, шиижек дег үннүглер, чирбей дег холдуглар. Оларның аразында Дадарыкпайның аъды таныттынып чоруур база чиктиг. Дадарыкпай бирде аныяктарның мурнунче ушта халдып каап, бирде соңнап чыдып каап, кѳѳргеттинип-даа чораан ышкаш. Азы Дарыхааның анаа-ла сагыжы ирги бе? Дадарыкпай шынап-ла кѳѳргеттинип чоруур болза, ооң сагыжы ханы, мойну чоон-дур. Ындыг бе?

Ийет, шак-ла ындыг! Дадарыкпай МЧАЭ-ге бүдүү хоралап, чиктиг-чиктиг кижилер-биле ужурашпышаан, эптиг үени манап турган. Ооң туразы улуг, мойну чоон, чүге дизе ооң сагыжын билзе-даа даргаларга чедирбес, аксын шып чоруур кижилер чок эвес болган. Кастайны безин кѳрбеспе, МЧАЭ дугайында кыштагга болган чугааны кымга-даа ыттаваан. Чоокта чаа Чаш-оол база ынчанган. Дарыхаа дүне чер суггарып турда, Дадарыкпай дүн ортузундан ыңай буга суунуң чартыын оскээр чайыпкан. Ооң бодалы бѳдүүн болгаш ѳзү кара болган. Сугнуң чартыын чайган; чүге дээрге Дарыхаа эвээш суг-биле эвээш чер суггарзын дээш. Дүн ортузундан соңгаар чайган, оозу база ужурлуг: даң бажында доңган Дарыхаа суг эвээжей бээрге эскербес, үстүн кѳѳрүнден чалгаараар, биче сугнуң шаа-биле кулактар каккаш, одаанга удуп чыдыптар деп санаан. Ынчан Дадарыкпай сугну катап бадырыптар, кулак хаккан черлер кооргалданып каар, а Шыыппай ышкаш аастырактар Дарыхааның чүзүн-кандыызын-даа арттырбайн бактаар, чүс сѳѳгүн санап кааптар... Дайзын ынчаар бодаан, а чүве үнмээн: Чаш-оол тыптып келген. Дадарыкпайны эскербес аргажок хире каржып эрткен, ынчанмыже амдыгаа дээр аксын ашпаан. Чамдык кижилерниң ындыг байдалы Дадарыкпайны ѳнемчидип турган.

Дарыхаа челдирбишаан. Аныяктар элээн чоокшулап келген эртип чыткан. Оларның быжыкпаан чаш үннерниң аразында Дадарыкпайның тунук үнү тода дыңналган:

Кѳк-ле сиген хѳлбең-хѳлбең,
Хѳѳкүй борам тодуг-тодуг.
Хѳлчүң карам хѳглүг-хѳглүг,
Хѳреккейим дыштыг-дыштыг.

Дайзынның кажар аргазы Дарыхаага тодаргай апарган: кижилерниң, ылаңгыя аныяк кенен чүвелерниң аразынга багай хѳѳн нептередип турары ол-дур. «Кѳктүг-шыктыг оран» дугайында хѳѳремик ыр-шоор, чугаа-соот үндүрер, ооң соонда черивистиң хараганын сѳге берди, аалдар чанында оът-сиген ховартады деп шүгүмчүлээр, ол шүгүмчүлелин малчын чоннуң хоочун күзели — мал-маган, одар-белчиир дугайында сагыш-човаашкыны биле улам ѳѳскүдер. Черле кончуг кажар бодаан. Ынчалза-даа дайзыннарга алыспас херек. Чоннуң сагыш-сеткилин бүрүнү-биле чаалап алыр, ону дайзынның оралдажыышкыннарынга удурланыштыр тургузар херек.

Дарыхаа ам Хайдып-биле чогум-на бо айтырыглар дугайын чугаалажыр деп биле берген. Башта бодал эндерик. Улажып-ла турар. Олар амдызында ындыг-ла тодаргай эвес, үй-балай холужуп-бүлүжүп, аралажып-ла турар, ынчалза-даа Хайдып дарга-биле чугаалашкан соонда доктаал домаа дег тодарай бээр. Хараган сѳгерин соксадып азы кызыгаарлап болбас, МЧАЭ-ниң тараа хѳреңгизин чайгылыш чокка кѳвүдетсе чогуур, ол дугайын араттарга тайылбырлаар херек. А одар-белчиир дугайын алыр болза, аалдарны хѳлүн эрттир сырый хондурупкаш, алызын чедир бодаваны илдең. Ол частырыгны белени-биле эдип болур: аалдарның ѳрү, куду, шала кедээр тарай хонуп алырын чѳпшээрээр. Ам безин ийи аал чѳпшээрел чокка ѳрүлдүр кѳшкен, ону ол эштерниң эки эгелээшкини деп деткиир. Малды ээлчежип кадарарын организастаар дугайында Хайдып дарганың ажылын сонуурган, «Дүргедедиптер эвес чүү ирги? Дузалажып болур бе?» деп негээр...

Чугаа чоруп тур

ОЛАРНЫҢ РОЛЮ УЛУГ БОЛУР УЖУРЛУГ

«Шынның» арыннарында чоруп турар «Чараш чүүлге хандыкшыл» деп чугаага хамаарыштыр чамдык бодалдарны бижикседим. Уран чүүл кижилерниң амыдыралының чарылбас кезээ болур. Чамдыктар чечен чогаал номчуурунга, кино кѳѳрүнге, ѳскелер музыка дыңнаарынга азы танцылаарынга, хѳгжүм херекселдеринге ойнаарынга дээш — кижи кижиниң уран чүүлге таалалы аңгы-аңгы.

Культура албан черлериниң ажылдакчылары чоннуң уран чүүл талазы-биле сагыш-сеткил негелдезин хандырар дээш чогаадыкчы, тывынгыр ёзу-биле ажылдаары черле чугула. Чон мурнунга ак сеткилдиг бараан болуп чоруур культураның, уран чүүлдүң ажылдакчылары бисте хѳй. РСФСР-ниң алдарлыг, Тыва АССР-ниң улустуң артистери Максим, Кара-кыс Мунзуктар сценага үнүп келирге, кѳрүкчүлер кайы хире ѳѳрүшкү-биле уткуп алыр ийик. Ырызының утказын арын-шырайынга, үнүнге таарыштыр кѳргүзүп тургаш, хоочун артистер ырлажы бээрге, аажок дыңнаксанчыг, чараш. Тыва АССР-ниң улустуң чогаалчызы Степан Агбаанович Сарыг-оолдуң чогаалдары чоннуң аас чогаалынга үндезилеттинген чечен чараш дылы-биле, болуушкуннарны солун, тывынгыр кѳргүскени-биле номчукчуну чайгаар-ла хандыкшыдыр бээр. Цирк артизи Владимир Оскал-оолдуң талантызын, композитор Алексей Чыргал-оолдуң аялгаларын, чурукчу-сиилбикчи Тойбу-Хаа Хертектиң ажылдарын чон эки билир.

Ынчалза-даа чечен чогаалчы болгаш уран чүүлдү чон ортузунга пропагандалаар, орта салымныг кижилерниң ажыл-чорудулгазы-биле чонну улам таныштырар болгаш бот-тывынгыр талантылыгларны дилеп тывар, ѳѳредир ажылдар ам-даа эвээш чорттунуп турар. Бо талазы-биле, ылаңгыя кѳдээ черлерде, культура албан черлериниң ажылдакчылары чогаадыкчы, солун ажылдарны кылыры чугула. Делегейни дескиндир уран талантызы-биле чонну магададып чоруур В. Оскал-оолдуң удурткан тыва цирк бѳлүүнүң дугайында номдан бижип, чуруктуг альбомдан-даа чүге үндүрүп болбазыл? Тыва чогаалчыларының номнарынга номчулга конференцияларын хаая эртип турар.

Бистиң Бай-Тайга районнуң девискээринде чуруурунга, даштан уран чазанылга кылырынга сонуургалдыг кижилер хѳй. Хоочун чазаныкчы-сиилбикчилер Тойбу-Хаа Хертек, Дондук-оол адашкылар Кызыл-Даг ортумак школазында уран чурукчуларның бѳлгүмүн тургузуп алган, аңаа хандыкшылдыг уругларны ѳѳредип турарлар. Шак ындыг бѳлгүмнерни клубтар болгаш культура бажыңнарының чанынга чүге организастап болбазыл? Харын-даа музыка школазы чижектиг, уругларның уран чурулга школазын организастаар айтырыгны чогуур черлер ѳѳренип кѳѳр болза.

Черле ынчаш моон соңгаар бот-тывынгыр композиторларның, чурукчуларның ажылдарын ном кылдыр парлалгага үндүрүп, оларның дугайында культура одагларынга таныштырылга, ужуражылга кежээлерин организастап чорудары чугула. Маңаа хамаарыштыр бодап кѳѳрге, чамдык культура одагларында боттарының туруп турар байдалы-биле эки ажылдарны кылып турарын база айтыр херек. Ындыг болза-даа культура ажылдакчыларының талазындан чонну, ылаңгыя аныяк ѳскенни чараш чүүлдү эскерип кѳѳр, орта ынак болур чорукка кижизидер талазы-биле ам-даа эвээш ажылдап турар. Бо ажыл бир дугаарында, клубтарның, культура бажыңнарының иштин, даштын үе-үениң аайы-биле чоннуң кылып турар ажылы-биле, амыдыралы-биле холбаштыр каастап-дерип кылып алырындан безин эгелээр ужурлуг. Чылыг, чырык болгаш чараш дериттинген культура одагларынга чон хѳй чыглыр. Орта кижи бүрүзү шевергин, силиг кеттинип алгаш келиксээр болгай. Районнуң Кызыл-Даг суурда кѳдээ клуб бо негелдете шуут-ла дүүшпези хараадапчыг: иштин соок, соңгалары ойбак, даштында ол-бо эрткен кижиге эскертине бээр хире кандыг-даа каасталга дерилге чок. Ук клубка ажылдап келген кижилерниң ажылга ээ-харысалга чок болуп келгени-биле чүү-даа кылдынмаан. Чонну чараш чүүлге хандыкшыдары культура ажылдакчыларындан, оларның ажылга бедик харысалгазындан база кол хамааржыр дээрзин үстүнде чаңгыс чижек бадыткап турар.

Б. БАРБА.

Бай-Тайга район.

Казаньның химиктериниң Культура бажыңының чанында тургускан уругларның «Чебурашка» дээр кукла театры уругларның бот-тывынгыр уран чүүл кѳргүзүүнге белеткенип турар. Хоорайның кукла театрының артизи Леонид Игошин аныяк куклачыларны удуртуп турар. Культура бажыңынга уруглар он шиини тургузуп, кѳргүскеннер. Театрның кѳрүкчүлери — Казаньның органиктиг синтез заводунуң ажылдакчылары, шефтеп турар уруглар садтарының чаштары, школачылар. Уругларның кукла шиилериниң чедиишкинин дээш оларга дипломнарны, шаңнал бижиктерни чаңгыс эвес удаа тывсып турган. Ам олар кѳрүлдеге киирери-биле «Шортанның күзелин ёзугаар» деп шиини белеткеп турар. Республикада ниитизи-биле бот-тывынгыр он бир кукла театрлары ажылдап турар. Оларны дуржулгалыг башкылар, профессионал артистер удурткан.

ЧУРУКТА: Казаньның уругларның бот-тывынгыр «Чебурашка» дээр кукла театрының тургусканы «Хуулгаазынныг маргылдаа» деп шиизинден үзүндү.

Р. БАШИРОВТУҢ фотозу. (ПМА).

ДАШТЫКЫДАН СОЛУН ЧҮҮЛДЕР

Изигден камгаланыр хол-хавы

Даштындан кѳѳрге, ол хол-хавы бичии-даа онзаланыр чүвези чок, холдарны сооктан камгалаарындан изигден камгалаары ыракта артык. Ол хол-хавын кеткен кижиге 100 градус изиг-даа коргунчуг эвес. Ону Канадада кылып турар.

Металлдан кылган чоорган

«Металлдан (демир аймаандан) кылган чоорганның деңзизи чүгле бежен беш грамм болгаш ону кармактап алгаш-даа чоруп болур» дижип, чехословак чогаадыкчылар боттарының ол ажылын ынчаар үнелеп чугаалажып турарлар. Чоорганның составынга шардамал, шилден кылган пѳс, ак-демирниң чуга карты кирер. Ук чоорганны эжинген кижи доңмас, чүге дээрге, ол 20 градус чедир чылыгны бодунда тудуп турар. Бир эвес ол чоорганның металлдыг талазын дашкаар салып алыр болза, хүнниң кандыг-даа изии кижээ тыынмас.

ПОЛЬШАНЫҢ «ДЕЛЕГЕЙИ»

ВАРШАВА. Бир эвес Польшаның чурттакчылары чер бѳмбүрзээн долгандыр аян-чорук кылыр дээр болза, кара-шокар кылдыр таңмалап каан паспорттуң-даа, каражалыг узун шѳлээниң-даа херээ чок. Ындыг аян-чорукту кылыр дизе... Выдгош воеводствозунуң (область) чурт чуруун кѳѳрге-ле четчир. Ол черниң чүс ажыг чурттакчылыг черлери бүгү делегейге эки билдингир аттарлыг. Ол областың девискээринден үнмейн-не, аянчорукчу аалчы, Сибирьге болгаш Моолга, Канадага болгаш Аргентинага-даа, Англияга болгаш Шотландияга-даа барып болур аргалыг. Воеводствонуң тѳвү — Выдгош хоорайдан ырак эвесте Антарктида болгаш Гималай, Нью-Йорк болгаш Токио, Балканнар болгаш Сахара-даа бар.

ѲҢ-БААЗЫН ЧЫЫНДЫЛАР

БУДАПЕШТ. Венгрияның Дебрецен хоорайының чурттакчызы Шандор Иклодиниң бажыңында ышкаш ындыг янзы-бүрү сигарет-янчыыр таакпылар делегейниң таакпы садар чаңгыс-даа лаңгызы садыындан тывылбас боор чадавас. Шандорнуң бажыңында ханаларны болгаш үлгүүрлер салыгларын 1.440 янзы-бүрү сигареталарлыг хааржактар, дыка хѳй сорттуг сигаралар хаптары долган. Эрте-бурунгу Дербецениң бир бажыңын бускаш, кѳжүрүп турда тывылган «НИЛ» деп сигарета хавы ооң чыындызының эң чоргаарланыр чүүлү боор турар. Ону делегейниң бирги дайынының мурнунда-ла кылып үндүрүп турган.

Шандор Иклодиниң шаг-шаандан тура күзел-соруу удавас боттаныр. Венгрияның таакпы үлетпүрүнүң катчыжыышкыны ооң чыындызының тускай демдээн чураан сигареталарны кылып үндүрер деп турар. Ооң ачызында боду таакпы тыртпас Шандор Венгрияда болгаш даштыкыда-даа коллекционерлер-биле харылзаазын калбартыр.

«ДАЛАЙ ЧААННАРЫНЫҢ» ЧАШ ТѲЛҮ

БАРЫЫН БЕРЛИН. Барыын Берлинниң дириг амытаннар турлаа — зоопарктың 130 чыл тѳѳгүзүнүң иштинде бир-ле дугаарында «далай чааннарындан» чаш тѳл тѳрүттүнген. Бир янзы хевирлиг тюлень — «далай чааны» азыралга тургаш, ажы-тѳл черле тѳрүвес дээрзи билдингир.

«Чаш тѳл» 30 килограмм деңзилиг. Ол дыка чазый болган, ынчалза-даа сүт тѳвүүн кандыг-даа чемден артык амданнанып чиир.

АРХЕОЛОГТАРНЫҢ ОЛЧАЗЫ

Бангладеш Улус Республиканың Борга хоорайының чанында Бхашу Бихар деп черден бистиң үениң мурнунда V чүс чылдың үезинде туткан эрте-бурун будда хүрээзин казып тыпкан. Чѳѳн чүктүң эрте-бурун аян-чорукчуларының демдеглелдеринде ол үеде атсураглыг турган ук хүрээниң дугайы бижиттинген.

Казып, шинчилеп кѳргениниң түңнелинде, ооң элээн каш залдарынга болгаш чуртталга ѳрээлдеринге 700 хире ламалар турганы илерээн. Ооң хүлер дүрзү-хевирлер, таңмалар, хапа каасталгалары, порловурак аяк-савалар бузундулары болгаш ѳске-даа бажың херекселдери тывылгылаан.

ХИР-ЧАМНЫГ АГААРДАН ААРЫГ

ТОКИО. Амгы үениң япон оолдар, кыстары боттарының он чыл мурнунда турган чажыт эш-ѳѳрүнге бодаарга, олардан 2—4 сантиметр бедик сыныг боор турар.

Амгы үениң тоску классчызы дүрт-сынының узунунуң, деңзизиниң болгаш хѳрек хемчээлиниң талазы-биле 60-гы чылдарның ортан үезиндеги колледж студентилери-биле дең боор турар. Кыс уругларның ѳзүп-мандыыры оон-даа артык болган. Амгы үениң тоскуклассчы уругларының дүрт-сыны ышкаш хемчээлге 10 чыл мурнунда колледжтерниң үшкү курстарының студентилери чедип турган.

Ооң-биле кады ол хире назылыг уругларның аразында аарыг кижилерниң саны база кѳвүдеп турар. Чижээ, долгандыр турар бойдус чүүлдериниң хирленип, бокталганындан 1968 чылдаазы-биле деңнээрге, тыныш бачыдаар аарыг кижилерниң саны ийи катап кѳвүдээн. Үлетпүр бүдүрүлгелериниң хѳй кезии туруп турар улуг-улуг япон хоорайларда чаш болгаш элээди уруглар аразында аарыг кижилер дыка хѳй боор турар.

(СЭТА).

ЭКРАН КѲДЭЭГЕ

Мал ажылының продуктулуг чоруун бүгү талалыг бедидер хемчеглерни бистиң чуртувуста чорудуп турары билдингир. Үлетпүр баазазынга үндезилеттинген мал ажылының комплекстерин чер болганда тургузуп турар. «Мал ажылында чаа чүүл» деп фильмде Кузнецовтуң үлетпүр комплекизин, Эстонияның «Вильянди» совхозу, ол ышкаш Москва чоогунуң «Шапово» деп совхозу болгаш Владимир Ильич аттыг колхозта мал ажылының комплекстерин канчаар организастаанының дуржулгазын кѳргүскен.

«Бир айтырыгның үш талазы» деп ѳңнүг кинода кѳдээ ажыл-агыйда эртемниң чедиишкиннерин тодаргай кѳргүскен. Кызыл-тастың дүжүткүр сортун үндүрүп алганын, ол ышкаш нефтиден чем белогун алырын база кѳдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин организастаарынга саналга техниказын ажыглаарының дугайын чугаалап турар.

«Кыйгырып турар чер» деп фильмде Смоленск областа Радищев аттыг колхозтуң бѳгүнгү амыдыралын кѳргүзүп турар.

«Адаларның черинде» деп кыска кинода Закутныхтарның колхозчу ѳг-бүлезиниң дугайын тѳѳгүп турар. Саратов областың Александровка деп суурда чурттап, ажылдап турар бѳдүүн кижилерниң тѳрээн черинге ханы бердингенин, оларның тургузукчу ижин сонуургаар бис.

Алтай крайда мурнакчы ажыл-агыйларның бирээзи «Россия» колхозтуң ажыл-ижин база сонуургап болур силер. «Алтайның ажыл-ишчизи» деп фильмден ону кѳрүңер.

Кѳдээ черлерге аныяктарны ажылдадып арттырарының айтырыы чугула черни ээлеп турар. «Сагыш човаг» деп делгем экранныг Литов кинода бир колхоз даргазы, колхозтуң ажыл-ишчилери, специалистер бо айтырыгга хамаарышкан чугааны чорудуп турар. «Ильичиниң чагыглары-биле» деп украин колхозтуң аныяк саанчызы Николай Шиловуң ажыл-ижин кѳргүскен ѳңнүг кино солун.

«Картофельди машиналар ажаап ап турар» деп фильмде Москва областың «Воскресенское» совхозта ажыл-ишти кѳргүскен. Картофель ажаарынга таарыштыр дерээн машиналар ону ажаавышаан, ѳске-даа ажылдарны катай хаара боттандырып, мырыңай шыгжаагга чедирип турар.

Л. КАБАКОВА.

Спорт · Спорт

ДЕЛЕГЕЙ ЧЕМПИОНАДЫНДА

ХЕЛЬСИНКИ. Шайбалыг хоккей талазы-биле делегей болгаш Европа чемпионадының ээлчеглиг оюнунда бурунгу хүн Швеция биле Германия Демократтыг Республиканың шилиндек командалары ойнаан. Шведтер удурланыкчызын 9:3 санга уткан. Ооң дараазында Финляндияның хоккейстери Польшаның спортчулары-биле ужурашкан. Финнер 6:2 санга удуп алган.

Делегей чемпионадында Совет Эвилели биле Чехословакияның командалары амдызында бирги черде чоруп орар. Оларның саны сес оюн соолунде 14:14. Кайы-даа команданың аңаа чедери берге болу берген. Чехословакияның шилиндек командазы эрткен чемпионатка бодаарга бир чада ѳрү кѳдүрүлген. ССРЭ-ниң хоккейстери удурланыкчыларының хаалгазынче киирген шайбазы (58) кайы-даа командадан хѳй, ынчангаш турнир таблицазын баштап турар. Шведтер 9 санныг, финнер—8, Польша—3, ГДР—2 саннарлыг.

ЧССР-ниң спортчузу Мартинец 8 шайбаны киргеш, бирги черде, совет хоккейст Михайлов 8-ти киир каккаш, ийиги черде чоруп турар.

БАШТАЙГЫ ТИИЛЕЛГЕЛЕР

«Спартак» эки тура спорт ниитилелиниң Кызыл хоорайда күш-культура коллективтериниң аразында баскетбол маргылдаазы эгелээн. Ында эр улустуң 7, херээженнерниң 7 шилиндек командалары киржип турар.

Бирги ужуражылгалар эрткен, аңаа эки белеткелдиг командалар баштайгы тиилелгелерни чедип алган.

Херээженнерден башкы институдунуң студентилери, политехникумнуң сургуулдары медицина училищезиниң, уран чүүл училищезиниң командаларын уткан.

Эр улустан башкыларның баскетболистери башкы училищезиниң сургуулдарын 59:42 санга тиилээн. Башкы институдунуң студентилери биле эмчилер («Медик») командазының аразынга оюн солун болган. Кайы-даа таланың баскетболистери тиилелге дээш шудургу ойнаан. Ооң түңнелинде оюн хайым болуп доостурга, немелде беш минутаны берген. Ол үениң дургузунда эмчилер эки ойнааш, тиилелгени чедип алган.

Б. АБРАМОВ.

ШИЛИНДЕКТЕР ИЛЕРЭЭН

Чѳѳн-Хемчик районнуң «Большевик» совхозка волейболдуң, баскетболдуң маргылдаазы болуп эрткен. Аңаа эр улустуң дѳрт, херээженнерниң ийи командазы киришкен.

Кѳдээ спортчуларның маргылдаазы ийи хүн үргүлчүлээн. Кайы коллективте бо талазы-биле ажылды эки организастааны орта илерээн, оларның волейболистери, баскетболистери чедиишкинниг ойнаан.

Волейболга эр улустан Шеминиң № 1 командазы тиилекчи болган, ийиги черни Чадааның динамочулары алган. Баскетболга «Динамо» командазы тергиидээн.

Волейболга болгаш баскетболга херээженнерден Шеми школазының уруглары бирги черни ээлээн.

М. СЕВЕН.

«ШЫННЫҢ» НОМЧУКЧУЛАРЫНГА

Бо чылдың апрель 18-те үнген «Шын» солуннуң ийиги арнында «Шын дүүштүрер, ханы ѳѳренир» деп чүүлдүң эгезинде болдунган частырыг дугайты республика типографиязы номчукчулар мурнунга буруулуг болганын дыңнатты.

Ол чазыг талазы-биле буруулуг болган парлакчыларны шыңгыы доңгуткан.

Типографияның директору И. КАРА-ООЛ.

телевидение

АПРЕЛЬ 19-ТА

МОСКВАДАН

13.30—Дамчыдылгалар программазы. 13.35—Ѳңнүг телекѳргүзүг. Уругларга. **«Тоолду канчаар чуруптарыл».** 14.20—Медээлер. 14.30—Ѳңнүг телекѳргүзүг. Опереттага ынактарга. 15.00—**«ССРЭ-ниң Дээди Судунуң 50 чылынга».** Дамчыдылгада ССРЭ-ниң Дээди Судунуң даргазы Л. Н. Смирнов киржип турар. 15.30—15.40—Чапсар. 15.40—Концерт.

КЫЗЫЛДАН

15.55—Уругларга. Мультфильм. 16.20—**«Ленинниң үш чазы».** Телефильм.

МОСКВАДАН

17.20—Ѳңнүг телекѳргүзүг. Хоккейге делегей чемпионады. **ССРЭ биле ЧССР-ниң шилиндек командалары.** 3-кү оюн. 18.00—«Үе». Информастыг программа. 18.30—Ѳңнүг телекѳргүзүг. Хоккейге делегей чемпионады. **Швеция биле Финляндияның чыыңды командалары.** 3-кү оюн.

КЫЗЫЛДАН

19.05—Уругларга. Мультфильм. 19.15—Телемедээлер. 19.30—Чарлалдар, реклама.

МОСКВАДАН

19.35—Ѳңнүг телекѳргүзүг. **«Анискин биле Фантомас».** Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы.

КЫЗЫЛДАН

20.50—Телемедээлер. 21.00—Уругларга. Мультфильм. 21.10—**«Чараа-чечен».** Шоодуглуг тележурнал.

МОСКВАДАН

21.30—**«Эфирде — «Аныяк назын».** Совет Эвилелиниң Маадырлары Н. П. Каманин, М. М. Водопьянов, В. С. Молоков, А. В. Ляпидевский олар-биле ужуражылга. 22.15—**«Силерниң чагыгларыңар-биле».** Музыкалыг программа. 23.00—23.30—«Үе». Информастыг программа.

Редакторнуң оралакчызы М. П. СМИРНОВА.

КИНО

АПРЕЛЬ 19-ТА

«НАЙЫРАЛ»: **«Ванюшинниң тѳлдери»** 9.30, 11.25, 13.20, **«Хоорайлар болгаш чылдар»** 15.20, 18.00, 20.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Кибальчиш оол дугайында тоол»** 9.30, 11.15, **«Ынчан Оожум океанга»** 13.00, 15.00, 17.00, 19.00, 21.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Чорвен биле Скроллан»** 10.00, **«Иван Васильевич профессиязын солуп тур»** 15.00, 18.40, **«Ынакшып чораан силер бе?»** 16.50, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Азелия» дайзынның тылында»** (2 сериязы кады) 14.30, 20.30, **«Хосталга даң хаяазында келир»** 17.00, 18.40 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫНГА: **«Чиңзеде эртине»** 18.00, 20.00 шактарда.

СЭЭКТЕРНИ УЗУТКАҢАР

Сээктер — кадыкшылганың хоралыг дайзыннары. Олар — ижин тивиниң, дизентерияның, туберкулёзтуң, глистерниң (ижинге амыдыраар маңгыс курттарының) болгаш ѳске-даа аарыгларның халдавырларын тарадып турарлар.

Аъш-чемиңер торланчызын, хирлиг саваларны чогуур ойүнде аштап арыглаңар. Аъш-чемиңерни болгаш саваңарны сээктерден дуглаңар. Херим-кажаа, бажың иштин арыг-шевер тургузуңар.

Оларның ѳзүп-тѳрүүр уязы—ѳдек болгаш чуунду, бок тѳгер черлерни чогуур ойүнде арыглап аштаңар. Чуунду тѳгер уургайларның болгаш бок чыглыр ѳске-даа черлерниң үттерин так кылдыр дуглап, оларны хлорлуг чугай ийикпе, азы хѳюг довурак-биле дуй бысканнап чажыңар.

Бүгү-ле аргаларны болгаш чепсектерни херегледер: сээк хораннаар суук чүүлдерни, хоранныг саазыннарны, чыпшындырар хырбаланчактыг саазыннарны. 2 хуулуг чигир эзилдириглиг формалинни, сээк шүүрлерин болгаш ѳске-даа чүүлдерни ажыглап тургаш сээктерни чок кылыр.

БИЛИП АЛЫҢАР: чазын ийикпе, азы чайның эгезинде чаңгыс сээкти ѳлүрери чайның тѳнчүзүнде муң сээктерни ѳлүргени-биле бир дѳмей болур.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: 667000 Кызыл. Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ. Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, пропаганда килдизиниң 23-54, харысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, кѳдээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа килдизиниң 41-27, информация база совет тургузуг килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тираж 16056. ЧАГЫГ № 660.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чѳвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелелиниң типографиязы, (Кызыл Щетинкин-Кравченко кудумчузу бажың № 1), ТС—00803